

מחשבות מעשיות על שיבת פליטים פלסטינים

נורמה מוסי ואיתן ברונשטיין

מגיבים: אינגריד ג'רדאת, הלל כהן, יוני אשפר, כרמה נבלוסי, ליאת בריקס-אתגר, מייקל כגן, מנאר זועבי, סלמאן אבו סיטה, סמי שלום שטרית, צ'רלס קיימן, קוצאי גנאיים, תומר גרדי, נדא מתא

דנה לוי, מתוך עבודת הווידאו התנתקות, אוסטרית 2005

הטקסט שלפניכן הוא ניסיון רב שכבתי. שכבתו האחת היא ניסיון של נורמה מוסי ואיתן ברונשטיין לחשוב ולכתוב אפשרויות פרקטיות לשיבת פליטים פלסטינים. אחרי שקראתי את הטקסט, הצעתי לאיתן ולנורמה לחרוג מתהליכי העריכה הרגילים, במסגרתם קוראות אנשים טיוטה מתקדמת, מעירות את הערותיהם, והכותבים מתקנות את תיקוניהם. הצעתי להן לבצע ניסוי עריכתי, שבו נבקש מאנשים שונים להעיר את הערותיהן על הטקסט, אלא שאת ההערות האלו לא תטמענה הם בטקסט – אלא נפרסמן או סביבו. ביקשתי מנורמה ואיתן להראות כך את ראשוניותה ובוסריותה של החשיבה הזאת, ובה בעת להפוך את החשיבה והכתיבה על ואת השיבה לפרויקט של עוד אנשים, שיפרמו את הטקסט ויפתחו בו קצוות. לא בלי חשש הסכימו הכותבות לפרסם טיוטה שלא עברה את השלב העריכתי של תיקון בעקבות הערות ולהציגה בגרסתה החשופה, מוקפת בתגובות, ביקורות והערות של המעטות שנענו לבקשתנו לקרוא את הטקסט ולהגיב אליו בכתב. שכבת הניסיון הבאה היא שכבה שלעתיד. היא פנייה למעירות על הטקסט ואליכן, קוראיו, לאחוזו באחד מקצוות החוטים ולפתחם במחשבה ובכתב על גבי גיליונותיו הבאים של סדק. את הטקסט המפורסם כאן בעברית נתרגם לאנגלית ולערבית ואותו נפיץ ברשת, על מנת להרחיב את קהל השותפות לו ואת השותפים למחשבה על אפשרויות של שיבת פליטים פלסטינים. [תומר גרדי]

"כישראלים", אתם כותבים. ההזדהות הזו, שנבחרה על־ידי כותבי המאמר, הזכירה לי שיחה שהיתה לי עם אֵשה שפגשתי בווינה, עיר מגוריה. האשה הזדהתה כיהודייה המתנגדת לזה שישראל כמדינה מנסה להיות הנציג האחד והיחיד של כל היהודים ברחבי העולם. האין ההזדהות "כישראלים"

מהווה ו/או מחזקת את ההוויה הישראלית שמבוססת על מחיקת תרבות והיסטוריה שלמה של עם אחר? [לא אעסוק כאן באותו ניסיון של מחיקת תרבויות שונות בתוך החברה הישראלית עצמה]. מדוע לא "אנו, כיהודים ילידי 'המקום'"? הפתרון שמוצע כאן הוא פתרון מעשי ומאפשר מדינה שלה תפיסה רחבה יותר, עם גבולות מעבר לקיים - הן ברמה הגאוגרפית והן ברמה המהותית. (מנאר זועבי)

מבוא

כישראלים שחיים כאן, זכות השיבה תמיד היתה עבורנו אחד הטבואים הגדולים ביותר. זכות השיבה קיפלה בתוכה את האיום הדמוגרפי, את ה"או אנחנו או הם", את הפחד הממשי מהפלסטינים בפרט ומהערבים בכלל, את ה"יזרקו אותנו לים" וכ'.

הזכות לשוב היא זכותו של כל מי שגורש ב־48' ושל צאצאיו; זו היא זכות אישית וקולקטיבית כאחת. זכות השיבה משמעותה האפשרות של כל פליט, פליטה וצאצאיהן לבחור בין חלופות שונות: שיבה בפועל למקום המגורים המקורי (או קרוב לו, אם אינו קיים יותר), קבלת פיצויים, או יישוב מחדש במקום המגורים הנוכחי או במקום אחר. מימוש זכות השיבה, לפיכך, אין משמעו בהכרח חזרה בפועל כפי שרבים טועים לחשוב. פעמים רבות עולה השאלה עד מתי ייחשבו צאצאיהם של הפליטים הפלסטינים גם הם לפליטים? כמה דורות של פליטים עוד ייוולדו? נדמה לנו כי התשובה היא – עד שתינתן לפליטים ולצאצאיהם האפשרות לבחור לחזור, כלומר עד שתמומש הזכות. הבחירה החופשית איפה לחיות ועם מי – תוך קבלת אזרחות מלאה ושוויונית – יכולה להציע את נתיב השחרור מהתואר הקשה "פליט".

זכות השיבה מעוגנת בחוק הבין־לאומי ונתמכת על־ידי החלטה 194 של האו"ם, המאושרת מדי שנה מחדש על־ידי האסיפה הכללית. על כן, וכיוון שמבחינתנו אין שאלה בנוגע לזכות, אנו בוחרות לדבר דווקא על השיבה. שהרי זכות זו, כמו שאר הזכויות, מתממשת באמצעות משא ומתן: לכולנו למשל זכות לחופש, אולם החופש של כל אחת מאיתנו מוגבל על־ידי החופש של האחרות או על־ידי אינטרסים שונים. המחשבה על השיבה המעשית של הפליטים נראית לנו לאור זאת כחשובה ביותר. עוד אנו מבינות, גם מתוך ניסיוננו האישי, כי ההתנסות בחשיבה קונקרטית על השיבה – כשלפליטים יש פנים ושם, כשאנו יודעות את שמות כפריהם ועריהם, את מיקומם ואת ההיסטוריה שלהם – מפיגה את הפחד מפני שיבה של פליטים, באשר היא הופכת את התהליך לכזה שאפשר לראותו, ובה בעת מאפשרת גם להתחיל להתמודד עם השאלות הקונקרטיות שעליהן נצטרך לענות בבואנו לממש את השיבה.

הדיון על "זכות השיבה" כפי שאנחנו מכירים אותו מתייחס לרוב אל צמד המילים כאל מושג אחד, סגור; אנחנו, לעומת זאת, מבקשות לפרק את הצמד ולהציע לדבר לא על הזכות אלא על השיבה. אנו בוחרות לדבר על השיבה ולא על "הזכות" גם מפני שריונים על "הזכות" מקבלים בדרך כלל אופי של תחרות על הצדק. תומכי "זכות השיבה" טוענים בשם הצדק של הפליטים והעוול שעשתה הציונות, ואילו מתנגדי "זכות השיבה" טוענים שהצדק הוא עם הציונות ולא עם הפלסטינים. שם פחות או יותר תקוע ה(אין)דיון – בצדק מול צדק. אנחנו מבקשות לבחור בדרך אחרת, שניתן לראותה כמהלך מקדים או מאוחר לדיון על הזכות, ולפתח מחשבה על מהי השיבה הזו שכה מעט מדברים בה, למעשה. לדעתנו, אם ניטיב להבין במה מדובר לא יהיה צורך אולי במאבקי הצדק הרועמים כל כך, או

"עבורנו", "אנחנו", "כולנו" - גוף ראשון רבים על תצורותיו מופיע בטקסט הזה המון, אולי יותר מדי עבור טקסט שמבקש לחתור תחת אחדות הקולקטיב. במקרים רבים בטקסט לא ברור מי הן אותן "אנחנו", כמו כאן למשל. עבור מי היתה השיבה תמיד אחד הטבואים הגדולים ביותר? איתן ונורמה? או קולקטיב רחב יותר? ואת מי הוא כולל? ואת מי לא? מי הוא המובלע שמחוץ ל"אנחנו" שלכן? [תומר גרדי]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

אולי עדיף לרשום, "מימוש זכות, לפיכך, אין משמעו שיבחרו כל הפליטים לשוב הלכה למעשה". [מייק כגן]

כתבתן טקסט שניכר שחשיבה רבה הושקעה בו, ושמאחוריו מניעים כנים לשיקומן של זכויות הפליטים. ברור שהנושא הוא רחב ומצריך חשיבה מרובה. זכות השיבה ניתן ליישם, ולמעשה יישומה קל יותר מאשר במקרים אחרים כמו בקוסובו, בוסניה, או דרום אפריקה.

מאוד בקצרה, ראשית יש לקבוע במסגרת איזה משטר תמומש השיבה: 1. ויתור מרצון על הציונות (כמו במקרה של דרום אפריקה); 2. בכפייה של האו"ם ואכיפה באמצעות כוחות נאט"ו (כמו במקרה של בוסניה); או 3. מלחמת העולם השנייה (כמו בגרמניה הנאצית).

באשר לפרטים הטכניים של השיבה, יש בידינו מידע רב בעניין ומידע נוסף עליו אנו עובדים כעת. התאקלמותם של דורות חדשים במקומות חדשים הוא אתגר חשוב, אך בשום אופן בלתי אפשרי. אני עצמי ראיתי שינויים מרחיקי לכת שבמסגרתם נקלטו בקלות אנשים רבים במדינות כמו ירדן, כוויט ומצרים. עקב גלות בת שישים שנה ונדודים רבים, יהיו הפלסטינים יהיו מוכנים עוד יותר להתאקלמות. כח עזר לתהליך שכזה הוא קשרי משפחה חזקים, שעודם נשארו הן במחנות הפליטים והן במקומות אחרים. (סלמאן אבו סיטה)

למצער, ניתן יהיה להגדיר את תחומי הוויכוח באופן מדויק יותר. אם, למשל, יובן שלא מדובר יותר ב"או אנחנו או הם", אולי אפשר יהיה לחשוב על אפשרות של שיבת פליטים פלסטינים ללא איום גדול כל כך על היהודים החיים בארץ.

לפני מספר שנים התחלנו להפעיל בזו כרות קבוצה שמטרתה ללמוד על השיבה מפרספקטיבה מעשית, כשבסופה התכוונו לכתוב נייר שישרטט מתווה כללי לשיבה או מספר מתווים אפשריים. באותה קבוצה השתתפו אנשים בני גילאים שונים ומרקעים שונים: אקטיביסטים, עיתונאים, אנשי אקדמיה וחינוך. בשנה הראשונה ממש למדנו: נפגשנו עם מומחים שפרשו בפנינו סוגיות בחוק הבין־לאומי, שאלות של קרקע, מים ורכוש, ותארו שיבות שונות במקומות אחרים בעולם. הקבוצה בווכרות פעלה במקביל לקבוצה אחרת שפעלה בבדיל, עמותה פלסטינית שמרכזה בבית לחם הפועלת למען זכויות הפליטים הפלסטינים. מדי זמן ערכנו מפגשים משותפים.

בשלב הראשון של עבודת הקבוצה בזוכרות, שלב הלמידה, ההשתתפות היתה ערה יחסית. כשהחל השלב השני, שבו היינו אמורים להתחיל לחשוב בעצמנו ולכתוב, הקבוצה החלה לדעוך. ניתן לנסח כמובן מגוון רחב של הסברים הקשורים לדינמיקה קבוצתית או לאוסף של מניעים אישיים לאותה דעיקה, אבל ניתן גם לראות בכך סימפטום לחוסר האפשרות שלנו לדמיין מציאות אחרת – מציאות שבה מתאפשרת שיבה. או אולי הפער בין המציאות המדומיינת למציאות הקיימת כה גדול עד כי המחשבה על כך נראית מגוחכת. יתכן גם שחסרה השפה שבתוכה ומתוכה ניתן לחשוב על מציאות כל כך אחרת. נייר זה מהווה מבחינה מסוימת המשך לעבודה של אותה קבוצה, וניסיון ראשון מבחינתנו להיענות לאתגר לנסח את מה שיופיע לפעמים כהבנות, לפעמים כקריטריונים ולפעמים כשאלות עליהן אין לנו תשובה באשר לאפשרויות של שיבת פליטים פלסטינים. אנו מודים לכל משתתפי הקבוצה ההיא כמו לכל חברי זוכרות שבעזרתם התחלנו להעז לחשוב בקול רם.

על מנת להקל על הכתיבה חילקנו את הטקסט לשלבים על ציר הזמן: לפני השיבה; השיבה; אחרי השיבה. בכל שלב ניסינו לנסח את מצב העניינים כפי שאנו מדמיינות אותו ולתאר את התנאים הנדרשים להגשמתו. חשוב לציין כי סעיף ששויך כאן לשלב מסוים, לא בהכרח מתחיל באותו שלב או מסתיים בו – אלא הוא הכרחי לו ודרוש לקיומו. במהלך הכתיבה היו רגעים בהם ניסינו לחשוב מתוך הכאן והעכשיו ולדמיין את הצעדים הבאים, ורגעים אחרים שבהם דמיינו את המצב אחרי השיבה ומתוכו ניסינו לחשוב "אחורה". את הטקסט ניתן לפיכך לקרוא כפי שהוא מופיע כאן, מההתחלה לסוף – אבל גם בכיוון ההפוך, מהסוף להתחלה.

ההומניזציה של השחורים היתה המשימה הקשה ביותר בקרב האוכלוסייה הלבנה בדרום אפריקה. המשימה הזו לא הושלמה. הפחד מהיליד הוא רגש עמוק ובסיסי בקרב כל חברת מתנחלים. לכן גם הדגישה התנועה להתנגדות לאפרטהייד בדרום אפריקה את החשיבות העליונה בטיפול בפחד הזה. כמו היהודים הישראלים החרדים מאזרוחם של ערבים, ראו לנגד עיניהם דרום אפריקאים לבנים חזיונות של בלהה מהעצמתם של השחורים במדינה. כמו גם במקרה של ישראלים, תרחישי יום־הדין נקשרו בדרום אפריקה עם מהלך שכזה, דרך דה־הומניזציה של האחר ונטיעת בורות באשר אליו. סיומו של האפרטהייד התאפשר רק כאשר עודדו דרום אפריקאים לבנים לדמיין דמוקרטיה שאינה גזענית, איך כזו תראה, ואיך יוכלו הם להרגיש בתוך מדינה שכזו. ליוזמה שכזו חשיבות מרכזית במאבקנו לדמוקרטיה ולחופש, ובמיוחד בכל הקשור לזכותם של פליטים פלסטינים לשוב לביתם ולפיצויים על אובדנם. במסגרת הזו יש גם להבין את חשיבותה הגורלית של יוזמתה של זוכרות להבין, לדמיין ולהאניש את משמעותה של שיבת פליטים פלסטינים.

הדיון בצעדים שאותם יש לנקוט לפני השיבה מתחיל במסמך בפחד הישראלי מאלימות. אלא שנעדר מהדיון כאן הצורך לחשוף את האבסורד שברעיון לפיו יכולים פליטים פלסטינים להוות איום על מדינה חזקה כמדינת ישראל. לכאן מתקשר גם הצורך ללמוד, וכן הצורך בחינוך. לא די עבור הישראלים ללמוד על הנכבה ועל היסטוריה פלסטינית. חשוב באותה המידה ללמוד על אודות מצבם של פליטים פלסטינים עכשיו, בהווה, ולקשור בין מצבם זה לבין עברם. שכן האתגר הוא הומניזציה של פליטים פלסטינים כיום, ושבירתם של סטראוטיפים אלימים ומחסומים גזעניים המגוננים על ישראלים יהודים מפני כל סוג של אמפתיה כלפיהם.

באשר להצעה לעשות שימוש בסקרים כדי להתוות כווני פעולה, אני רוצה להדגיש ולשוב ולהדגיש את הזהירות שאותה יש לנקוט כאשר משתמשים בכלים שכאלה. במחקריי ובכתיבתי דנתי והסברתי את האופן שבו מתודולוגיות משתפות מאפשרות גישה מכבדת יותר, דמוקרטית ופורה. סקרים סוגרים את הדיון בדיוק במקום שבו יש לפתחו, מפרקים אותו לחלקיקיו במקום שבו יש לקבצו, מחלישים במקום שבו יש לחזק, ודוחקים אל השוליים את כל היקר לבני האדם. הכרחי לערב כמה שיותר בני אדם בתהליכים המרכזיים לגורלם, מסיבות של צדק, כמו גם מסיבות של חופש ושל ייצוג. ניודם של אנשים לפעולה הוא יסוד חשוב לכל תהליך של שינוי דמוקרטי אמיתי ומתקדם, ואותו אפשר להשיג באמצעות מעורבות אזרחית רחבה ופתוחה. רק דרך הכללה ושיתוף אמיתיים ניתן יהיה לקבל החלטות בעניינים כמו הסדר שבו ראויה שיבת פליטים להתממש. באותו האופן בעייתי גם להחליט מראש בשאלה מי ישוב ראשון. זהו עניין שעל הפליטים עצמם להחליט בו. סוג כזה של פרוק, דרוג, והפרדה של מעמדות ואנשים זה מזה פותחים פתח לקונפליקטים נוספים במקום לדיון הוגן בשאלה.

באותו האופן, על הדיון ב"צורת המדינה" העולה בסופו של הטקסט להישאר פתוח. ישנן ודאי אפשרויות שטרם כוננו ושעליהן טרם חשבו באמצעות מנגנונים קולקטיביים של רצון הכלל. יש להציע עקרונות מפתח על מנת לעודד את הציבור כולו לקחת חלק בתהליך שכזה. על צורתה המדויקת של המדינה צריכים להחליט תושביה הנוכחיים והפליטים השבים במשותף, במאמץ קולקטיבי. תחת קידומו של חזון פוליטי ספציפי, יש לשים בשלב זה את הדגש על הצעתן ופיתוחן של האלטרנטיבות האפשריות הרבות לסדר המדיר והדכאני השולט כיום. את יופיה של השיבה, יופי השחרור, נוכל להעריך רק עם פתיחתם של אופקים חדשים ושל אפשרויות חדשות להן נוכל לשאוף. (כרמה נבלוסי)

שלב 1: לפני שיבה

הפסקת האלימות

אחת השאלות שעולה לעתים קרובות סביב הדיון על השיבה, בעיקר אצל יהודים, נוגעת באלימות: כיצד נתמודד עם האלימות שתתפרץ (כלפינו) ברגע שהפלסטינים ישוּבו. שאלה זו, אליה יש להתייחס ברצינות, מקפלת בתוכה מספר הנחות שכדאי לחשוף:

- כרגע אין אלימות.
- אם הפלסטינים ישוּבו, הם יעשו לנו את מה שאנחנו עשינו להם.
- הדרך היחידה שלנו לשמור על עצמנו היא באמצעות הפעלת אלימות.

האלימות, כותבת חנה ארנדט, זקוקה למכשירים – ומהרגע שהמכשירים ישנם הם פועלים. רמות האלימות כיום הן גבוהות מאוד, והן מופנות בעיקר כלפי פלסטינים. האלימות הפכה להיות השפה הרשמית כאן, ועל מנת לחולל שינוי משמעותי יש צורך להתחיל להמציא שפה אחרת. ברור מאליו שכל דיון המבקש לקדם פיוס בין שני העמים לא יכול להתעלם מהאלימות הקשה שמייצר הקונפליקט הישראלי־פלסטיני. צעד ראשון, אפוא, צריך להיות הפסקת אש, הפסקת ההתקפות, הפסקת המעצרים וכו'. ישראל, כצד החזק והכובש, חייבת להפסיק את האלימות כלפי הפלסטינים ולפתוח את המחסומים הפנימיים בגדה ובין עזה לגדה. הפלסטינים מצדם חייבים להפסיק כל פגיעה בישראלים, חיילים, מתנחלים ואזרחים אחרים.

למידה

אחד מהדברים הראשונים שיש צורך להתחיל לעשות הוא ללמוד: ללמוד על הנכבה הפלסטינית, על הכפרים שנהרסו, הערים שהתרוקנו עקב הגרוש הגדול, על התרבות הפלסטינית שהתקיימה כאן לפני הנכבה, וכמובן להכיר את התרבות הפלסטינית שהתפתחה מאז. כדי ללמוד לא צריך הרבה, לא נדרש כאן שינוי מהפכני או השקעת משאבים יוצאי דופן. בשביל ללמוד אפשר לפתוח ספרים, לצאת לסיור או להקשיב לעדויות, אך בעיקר צריך לרצות להתמודד עם הלמידה ועם מה שיעלה ממנה. נדמה שלא במקרה יודעים רוב היהודים הישראלים שגדלו כאן מעט מאוד על התרבות הפלסטינית ועל הנכבה. בלמידה יש משהו מאתגר מאוד שסודק את היסודות עליהם גדלנו והיא טומנת בתוכה ממד של הפתעה: מי יודע מה נמצא אם נתחיל לחפור?[[]^{דרוש מקור]}

קצת דמגוגי: הכוונה שאם ישוּבו – יעשו לנו מה שהבטיחו לעשות לנו ב־148', לפחות, אבל לא רק, על־פי הנרטיב הציוני. (הלל כהן)

קצת דמגוגי: הכוונה שאם ישוּבו – יעשו לנו מה שהבטיחו לעשות לנו ב־148', לפחות, אבל לא רק, על־פי הנרטיב הציוני. (הלל כהן)

האם הם מוכנים לכך? ואיך להתייחס לכל אלו שמצהירים שימשיכו להילחם על מנת להשמיד כל נוכחות יהודית בארץ הקדושה? (הלל כהן)

זו תמיד בעיה בסכסוך הישראלי־פלסטיני, שהרי כך נפתחת האפשרות שקבוצה קטנה של מיליטנטים תהרוס את תהליך השלום כולו. נראה ששני הצדדים, במידה זו או אחרת, אימצו את הסיסמה "אלימות היא השפה היחידה אותה הם מבינים". יתכן שחלק מתהליך הפיוס צריך לכלול התחייבות קולקטיבית לביטחון לכולם (אחרי הכל, לא רק היהודים חשופים כאן לאלימות) והחלטה לבודד כל קבוצה שהיא שתמשיך להצדיק אלימות כלפי הצד השני. (מייק כגן)

הנה, למשל, "אנחנו" כזה. כמו שעליו שאלתי בהערה הראשונה שלי לטקסט שלכם. מה הם אותם יסודות עליהם גדלנו כולנו? ומי זה ה"אנחנו" הזה? האם אתם מתארים יסודות, או מניחים אותם? אירוני שטקסט ברמה אחת מפרק את הציונות וברמה אחרת של הכתיבה ממשיך בפרויקט יצירת "אנחנו" מפוקפק. (תומר גרדי)

אלימות כפי שאתם תופסים אותה וכפי שחנה ארנדט לא מבינה אותה כלל (כאָשה לבנה) היא עצם הנוכחות של היהודים האירופאים על אדמת פלסטין. כלומר – הפלישה כמהות הקיום הציוני האירופאי בפלסטין הכוחני בהכרח. אין ולא יהיה שום קיום ציוני אירופי בפלסטין ללא כח ואלימות. הפסקת הכח והאלימות משמעותה פרוק הקולוניאליזם האירופי. לכן עם כל הכבוד – הפרויקט המרכזי הוא דה־קולוניזציה של פלסטין, ויכול להיות שהמחיר יהיה עזיבתם מרצון או מפחד של רוב המתישבים האירופאים, כמו במקרים אחרים בהיסטוריה. (סמי שלום שטרית)

הקונטקסט הפוליטי שבתוכו אתן כותבות נעדर כאן. איזה מין הסכם שלום עשוי להיות עם הפלסטינים מהגדה המערבית ומעזה? השלב החשוב ביותר לפני כל שיבה שהיא הוא סיום הכיבוש, פרוק החומה וכו'. את הדברים האלה אפשר להשיג במסגרת מאבק אזרחי משותף של ישראלים ופלסטינים, וחשוב לדעתי לציין את העניין הזה כתנאי בסיסי לשיבה. (נדא מתא)

"סיום האלימות" כשלב הכרחי במצב של טרום שיבה נשמע קצת כאילו לקוח מרשימת הדרישות של הקוורטט וקונדוליסה רייס. מה שדרוש בשלב שלפני השיבה הוא החלשת המשטר הציוני באמצעות בידודו. בידוד כזה אפשר להשיג באמצעות מאבק והתנגדות של פלסטינים ויהודים למדיניות ההפליה והדיכוי של המשטר, באמצעות חרם בין־לאומי, משיכת השקעות, סנקציות, והעמדת אחראים לפשעי מלחמה והפרות זכויות האדם של העם הפלסטיני למשפט בין־לאומי. (אינגריד ג'רדאת)

יש לא מעט עיוורון מעמדי בקביעה הזאת. זמן ללמוד, הפנאי הזה, הוא זכות ממנה נהנים רק מעטים. אני לא מסכים שלא נדרש כאן שינוי מהפכני: הפיכת החברה הישראלית לחברה שבה לכולן ולכולם יש את המשאבים ללמוד, להשכיל, לחשוב על דברים שמעבר לפרנסת דחק. (תומר גרדי)

הייתי מוסיפה בשלב של לפני השיבה את האפשרות להזמין מומחים שיעזרו לפתח תוכנית לשיבה. The Committee on the Exercise of the Inalienable Rights of the Palestinian People יכולים להיות גוף מממן לכזה מחקר. (אינגריד ג'רדאת)

הנה. הצדדים הלא הגמוניים האלו נעדרים מהקביעה הקודמת שלכם. אין כאן אף ורק דקדקנות ביקורת מצדי. לצדדים הלא הגמונים, שמחוץ לאנחנו, יחסים אחרים עם ההגמוניה מאלה שיש להגמונים שהתפכחו ומבקשים עכשיו להתפרק מזכויות היתר שלהם. אתן מבקשים להכיר לפלסטינים את הצדדים הלא הגמונים של הישראליות, בעוד שהאנחנו שלכן הוא אנחנו הגמוני. (תומר גרדי)

המציאות הלא סימטרית בתוכה אנו חיים מכתיבה גם את חוסר הסימטריה של הידע: מי צריך ללמוד ומי לא צריך ללמוד, ועל מה. הפלסטינים שחיים תחת שלטון ישראל, למשל, יודעים על הציונות ועל התרבות הישראלית ההגמונית הרבה יותר משיהודים בארץ מכירים את התרבות וההיסטוריה הפלֵסטינית. יחד עם זאת, נדמה שעל מנת ליצור כאן חברה אחרת חשוב שגם הפלסטינים ילמדו על צדדים לא הגמוניים של ההיסטוריה והדת היהודית, כמו גם של התרבויות הישראליות שהתפתחו כאן בשנים האחרונות. למידה על השואה בקונטקסט היהודי למשל (ולא הציוני, כפי שנעשה כאן לעתים קרובות), על גרוש יהודי ערב או על סבלם של יהודי אתיופיה בדרכם לארץ, יאפשר ליהודים לצייר היסטוריה אחרת של עצמם ולפלסטינים להבין את הקונטקסט החברתי וההיסטורי בתוכו חיים היהודים.

למידה משותפת כזו של כל צד את ההיסטוריה והתרבות של הצד השני נראית הכרחית על מנת לכוון יחסים שיש בהם כבוד הדדי, והיא יכולה, כאמור, להתחיל כבר עכשיו. למידה כזו לא תסתיים כאשר יתחיל שלב השיבה אלא תתעמק ותתחדד. מתוך למידות אלו אפשר יהיה למצוא את הזיקות והקשרים בין התרבויות ואולי להתחיל לנסח אותן מחדש.

מיפוי

לפי אחת הטענות שנשמעת לעתים קרובות כנגד אפשרות השיבה, גם אם יש צדק בדרישה של הפלסטינים לשוב – פשוט אין מקום; זו ארץ קטנה וצפופה ואין בה מקום לעוד אנשים, עובדה – ראו את המפה, התבוננו בתוכניות. אבל מיפוי, כפי שאנו כבר יודעים, לא רק מתאר מציאות אלא גם יוצר אותה. ואם רצוננו במציאות אחרת, נדרש גם מיפוי אחר שימציא קטגוריות אחרות, יתייחס לממדים אחרים ויענה על שאלות אחרות. נידרש למיפוי שיבדוק, למשל, איפה אפשר להקים מחדש כפרים שנמחקו – כלומר באילו אזורים ניתן לשקם שרידי כפר (ליפתא? ברעם?) ובאילו יש להקים כפרים מחדש (מסכה? ספוריה?); איפה ניתן להקים מחדש את הכפר בקרבת אדמותיו המקוריות או על חלק מהן (בית ג'יברין? זכריה?) ואיפה אי־אפשר בכלל (סומייל? אלשיח מוֹנָס?); עוד יהיה צורך לבדוק איפה מצויים בתים כפי שהיו ב־48', כלומר בתים של פלסטינים שהיום בחזקתם של יהודים (או פלסטינים אחרים) כמו ביפו או בעין כרם; כמה מבני ציבור פלסטינים קיימים עדיין, וכמה מתוכם משמשים גם היום כמבני ציבור (מתוך הנחה שקל יותר להעביר מבנה ציבור משימוש של קהילה אחת לאחרת מאשר להעביר בתים מדיירים כאלה לאחרים).

המיפוי חשוב לא רק כדי להבין את המצב הגאוגרפי, אלא גם כדי לעמוד על המצב החברתי של כל מקום – וכך לזהות את היחידים והקבוצות שיבואו במשא ומתן על אופיו העתידי של אותו מקום. מיפוי צריך לכלול גם את מצב ייעודי הקרקע בארץ כיום כפי שמופיעים בתוכניות השונות. הקרקעות המופקעות מהפליטים עברו במהלך השנים בעלויות שונות, ותוכניות בינוי רבות תוכננו עבורן. אין זה אומר, כמובן, שלא ניתן לשנות ייעודי קרקע או תוכניות בינוי

→ אחד המיתוסים הגדולים הוא מיתוס הבערות הישראלית בעניין הפלסטיני. הציונות למדה היטב את הפלסטינים וכולנו יודעים היטב מהי הנכבה. כל ילד יהודי יודע בחושיו שהוא יושב על אדמת גזל, אלא שהוא גם יודע שעל כך קיומו. כלומר ללא הגזל והנישול אין לו קיום בפלסטין. ולמה הפלסטיני צריך ללמוד את השואה בסימטריה ללימוד הנכבה? זוהי חוצפתם הגדולה של היורים ובוכים, שלא רק יורים ובוכים אלא מבקשים מהקורבן שיבכה קצת בשבילם. ואם כבר ללמוד – אולי הגיע הזמן שתלכו ללמוד גם על השואה הרוחנית של יהודי ערב שבוצעה על־ידי הציונות האשכנזית. עובדה – אתם כותבים כאן ״גרוש יהודי ערב״ ולא יודעים על מה אתם מדברים. זהו אחד הסימנים לכך שהקולוניאליזם הוא תפיסה כוללת, גם של ״השמאל״. אין הבדל בין יחסה התרבותי של הציונות לערבים לבין יחסה ליהודים־ערבים. אתם אפילו לא מתאמצים להבין את זה, אפרופו למידה. (סמי שלום שטרית)

דעתי היא שניסיון להשתמש במפה של 1948 (מיליון וחצי תושבים) בתור הבסיס לתכנון המרחב ב־2048 (12-14 מיליון תושבים) הוא לכל הפחות בעייתי. צריכות בפרוש להיות מחוות זיכרון וגם בנייה מחדש של מספר מקומות באופן סמלי, אבל אלה צריכים להיות יוצאי הדופן ולא הכלל המנחה. הבעיה היא לא רק מאיזה יהודי תילקח אדמה ומאיזה לא (מחקלאי עני במושב בדרום הארץ כן, ומבעל מפעל עשיר לא?), אלא למי היא תחולק ואיך. התייחסתם לטוגיות האלה בטקסט, אבל לדעתי אלה בעיות בלתי פתירות. הן לא פתירות לא רק מנקודת הראות היהודית אלא גם מנקודת ראות פלסטינית (מה שאולי מסביר את הרתיעה של פלסטינים רבים מלהיכנס לרזולוציות האלה).

למשל, האם זה צודק שנכד של פלסטיני שגורש מסינדא עלי וחי כל חייו בניחותא בלונדון יקבל לידיו קרקע השווה מיליונים, בעוד שפלסטיני אחר שחי ארבעים שנה תחת כיבוש ישראלי בשכם לא יפוצה כלל? אפשר הרי לחשוב על אין־ספור מקרים כאלה. אולי הפיצוי על הטרגדיה הפלסטינית לא צריך (ולא יכול) להיות פרטני אלא קולקטיבי, בדומה להסכם של ארגוני ניצולי שואה עם מדינות אירופיות?

אני חושב שכאן יש מקום ללמוד ממקרים אחרים. מעניין יהיה לראות את ההסכם שיירקם [כך נראה] על איחוד קפריסין, למשל. גם התוכנית בדרום אפריקה שמעודדת חוואים לבנים להחזיר את הקרקע שלהם למדינה לצורך חלוקה מחדש היא מעניינת. גם המאבק המתמשך סביב ניסוח חוקה חדשה בבוליביה חולק הרבה דמיון עם המקרה שלנו. יש גם כמובן דוגמאות שליליות, כמו הפקעת נכסי הלבנים בזימבבואה או גרוש המיעוט הסיני באינדונזיה, שהובילו לא רק לאסונות הומניטריים אלא גם לקטסטרופות כלכליות. בקיצור, לי עדיין קשה להתרחק מהקצה המינימליסטי של שיבה שרואה בה שילוב של מנגנון פיצויים קולקטיביים, מתן אפשרות לזכויות אזרחיות שוות ומלאות, ובמקביל תוכנית רחבת היקף של דיור ותעסוקה שמתבססת על הצרכים של העתיד יותר מאשר על שחזור העבר. (יוני אשפר)

קיימות, אבל בכל תכנון עתידי של בניית יישובים חשוב לקחת אותן בחשבון.

בניגוד להנחת ה"אין מקום", מחקרו של סלמן אבו סיטה מראה שרוב מרכזיהם הבנויים של הכפרים שהיו קיימים עד הנכבה נותרו ריקים. בסוירים של זוכרות אנו רואות שוב ושוב כי אכן רוב הכפרים נותרו ריקים, לעומת האדמות החקלאיות והציבוריות שרובן הוקצו ליישובים יהודיים ונמצאות בשימוש. מצב זה מפריך את הטענה ששטחי הכפרים תפוסים כולם בידי יהודים.

המיפוי יעזור לנו להבין בצורה אחראית את המצב בשטח, אך לא פחות חשוב מכך, הוא יעזור לנו לתרגל התבוננות אחרת על הארץ – התבוננות שלא מתארגנת על־פי חלוקות וגדרות אלא מתייחסת לכל השטח שבין הים לירדן כאל מקום אשר בו חיים אנשים שיש להם אינטרס משותף, שרוצים לכוון חיים טובים וראויים.

סקרים

בקונטקסט של הדיבור והמחשבה על שיבה של פליטים פלסטינים, המילה "סקרים" נשמעת כמעט גסה, שהרי הרבה סקרים שירתו אינטרסים של מי שביקשו להוכיח כי הפליטים לא ירצו לשוב אם וכאשר תינתן להם האפשרות, ויעדיפו אולי פיצויים שיאפשרו להם להישאר במקום שבו הם נמצאים עכשיו. הרבה סקרים נעשו, הן בקרב פלסטינים והן בקרב יהודים. היו מי שנבהלו מהם ומי שהתעודדו מהם. כששאלו למשל פליטים אם ירצו לשוב לישראל, ההנחה היתה שישראל כמדינה יהודית היא צורת ההסדר היחידה בארץ, ולכן פליטים רבים השיבו בשלילה. אנו, לעומת זאת, מציעות לעשות שימוש בסקרים בקרב שתי האוכלוסיות על בסיס הנחה של מימוש השיבה וחיים משותפים בשוויון אזרחי מלא. השאלה היא, אם כן, כיצד לבצע סקרים כאלה.

אחת השאלות שיהיה למשל חשוב לשאול את היהודים תבדוק כמה בעלי בתים יהודיים יהיו מוכנים לוותר על הבתים בהם הם חיים לטובת הבעלים המקוריים, או כמה מיהודי התפוצות רואים את עצמם מגיעים לכאן. בנוגע לפלסטינים נצטרך למשל לשאול כמה ירצו לחזור, לאן, באיזה הרכב חברתי, באיזה תחום ירצו לעבוד או האם ירצו הסבה מקצועית, כמה רכוש היה ברשותם לפני הנכבה, ועוד. במסגרת זו יהיה צורך גם להבין כיצד אפשר להשיב או לפצות את מי שלא היה לו רכוש; צריך יהיה למשל לתת את הדעת על הפלאחים אשר עיבדו אדמות שהיו שייכות לאפנדי עשיר: מה יקרה עם האנשים האלה? כיצד מפצים אותם? שאלות נוספות שצריך יהיה לתת עליהן את הדעת הן למשל – כיצד מונעים היווצרותה של חברה שהפערים הכלכליים בתוכה עצומים? לאילו יישובים פלסטיניים שנחרבו יש כיום קהילות מספיק גדולות לשם הקמת היישוב מחדש? האם ירצו הפליטים והצאצאים של כפר מסוים להקים יישוב נפרד, או בשיתוף יוצאי יישובים אחרים? האם ירצו קהילות שלמות עקורות (כמו מחנה פליטים בלבנון שבו חיים פליטים ממספר כפרים שמהווים בעצמם כבר קהילה אחת) להישאר יחד?

→ תפסיקו עם משחקי הצופים האלה. באמת. אם אתם רציניים הכריזו על דרישה להחזיר את 1.2 מיליון הרוסים שהותנחלו בעשור ומחצה האחרונים בפלסטין. אתם לא יכולים לדבר על זכות השיבה מבלי לדבר על הפסקת ההתנחלות הקולוניאלית. זוהי האלימות במדרגה העליונה ביותר, לא המחסום ולא הפגז הנורה לתוך הבית, עם כל הכאב. (סמי שלום שטרית)

→ ההתייחסות לסקרים מניחה יכולות של סקרים שאין להם, במיוחד בנוגע לכוונות של אנשים בעתיד, במיוחד בנוגע למצבים שלא התנסו בהם. (צירלס קיימן)

→ אתם חולמים?! למה שמישהו יוותר על ביתו בכלל? איש לא יוותר על ביתו או על דירתו העלובה. זה לא יקרה וזה לא אנושי לצפות לזה. כלומר, שיקומו של פליט על־ידי יצירת פליט חדש. הרי מדינת ישראל היא מלכודת מוות נוראה ליהודים. אתם מתמקדים בשאלת הפליטים שהיא רק פן אחד של הסיפור, נורא ככל שיהיה. אותי מעסיק מאוד הפן היהודי דווקא. כלומר, חיסולה של היהדות על־ידי הציונות האשכנזית. היהדות לא היתה בונה גטו כזה מטורף שסופו להתפוצץ. רק אחרי הפיצוץ הגדול יתחיל להתבהר סדר חדש. צריך להכיר בזה באומץ ולחשוב על היום שאחרי. במסגרת המדינית הנוכחית לא תצליחו לפתור שום בעיה, והאשמה היא לא בכם. התמימות שלכם היא דווקא נכס חשוב לחשיבה על היום שאחרי הפיצוץ הגדול. (סמי שלום שטרית)

לנו לנו. אין מבט מונוליטי על הארץ, מבט אחד. (תומר גרדי)

זוהי ההנחה הצריכה הוכחה, שאינה יכולה להיות הנחת עבודה מקובלת על כלל הישראלים, מסיבות מובנות. לכן שלב ראשון של המהלך מחייב להוכיח זאת. (הלל כהן)

וגם להפך. (הלל כהן)

ועל מה? האם רק על שנות הסבל? (הלל כהן)

חוקה

כינונה של חוקה מלאה ומוסכמת לא יתאפשר כמוכּן בשלב הראשון, שהרי צריך יהיה לנסחה יחד עם הפליטים הפלסטינים שלא נמצאים כיום בארץ. הדבר מעלה קשיים טכניים ואידאולוגיים שמזכירים את הדיון סביב חוקה למדינת ישראל: אחת ההצדקות להימנעות מניסוחה עד כה היא ההמתנה לכל יהודי העולם שיגיעו כדי לנסחה. אנו מציעות ללמוד את הלקח הזה ולקדם במהרה את ניסוחה של חוקה, או לפחות של "חוקת מינימום" שתגלם הסכמות בסיסיות שמתוכן תוכל לצמוח חוקה. אנחנו מאמינות כי אותה חוקת מינימום תוכל לתת מענה לחששות שיתעוררו (בעיקר אצל היהודים) עם שיבת הפליטים הפלסטינים. ננסה להביא כאן מסגרת ראשונית של אותן הסכמות ולהצביע על מספר קריטריונים שיש לקחת בחשבון:

- החוקה תהיה מבוססת על מגילת זכויות האדם והאזרח של האו"ם.
- אזרחות שווה תינתן לכל התושבים במדינה.
- חוקי ההגירה למדינה: אחד הצעדים הראשונים יהיה כמוכּן ביטול חוק השבות כפי שהוא מנוסח היום ואישור זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים. לאחר תקופה שאורכה ייקצב מראש תסדיר המדינה חוקי הגירה אחרים שבהם אמנם תינתן עדיפות להגירה של יהודים ופלסטינים, אך גם הגירות אלה יהיו מוגבלות בקריטריונים מסוימים.
- הפרדה בין דת למדינה.
- רפורמה של מערכת המשפט על מנת שלא תהיה מבוססת עוד על זכויות היתר של היהודים.
- במסגרת המשא ומתן על החוקה צריך יהיה להסכים גם על רפורמה אגררית שבמסגרתה יהודים שקיבלו אדמות מהמדינה (קיבוצים, מושבים) יחזירו אדמות אלה ותהיה חלוקה מחודשת של האדמות.
- כל אזרח יוכל לחיות בכל מקום בארץ.
- אף אחד לא יפונה בכח מהבית שבו הוא חי.

תוכניות בנייה

בשלב זה צריך להכין תוכניות בנייה חדשות. אילו יישובים חדשים ייבנו? אילו יישובים קיימים יוגדלו כדי לקלוט את השבים? צריך להכין תוכנית מתאר ארצית המתחשבת בשיקולים שונים, תוך שהמיפוי והסקרים מהווים בסיס לאותן תוכניות, כלומר, על תוכניות הבנייה לשקף את הדיון ואת המשא ומתן בין הפליטים השבים לבין מי שכבר גרים בארץ.

בהסתמך על החוק הבינלאומי, צריך הסעיף הזה לקבוע לא כי אף אחד לא יפונה בכח מהבית שבו הוא חי, אלא שאיש לא יישאר מחוסר בית. שהרי הבטיח לעיקרון הזה הוא הזכות לדיון ומשמעותו שיתכן שאנשים יאולצו לעזוב את הבתים בהם הם חיים עכשיו, בתנאי שפתרונות דיון חלופיים יוצעו להם על ידי הרשויות שאילצו אותם לעזוב. (אינגריד ג'רדאת)

→ נראה שנקודת המוצא שלכן היא פתרון במסגרת של מדינה אחת. אישית אני מסכים עם ההעדפה הזו, אלא שמאחר שהגישה הרווחת בזרמים המרכזיים בפוליטיקה היא זו של שתי מדינות, נשאלת השאלה, האם לא כדאי להקדיש תשומת לב גב לאפשרויות של שיבה במסגרת כזו? (מייק כגן)

→ למה הדבר דומה? לאסיר עולם (ללא זכות חנינה) שיושב ומתכנן את בית חלומותיו. עצוב. (סמי שלום שטרית)

שלו 2: שיבה

רגע לפני השיבה בפועל, יש להכין את הקרקע לכך. עולים בדעתנו ארבעה מרכיבים שיוכלו לתמוך בשלב השיבה: סיורי ״תגלית״, הכנת מרכזי קליטה, הכשרת החברה הקולטת, הכשרת החברה המהגרת.

– הפורמט של סיורי ״תגלית״ שעורכת הסוכנות היהודית לצעירים יהודים מהתפוצות כדי להכיר להם את הארץ, עשוי להועיל גם כהכנה לשיבת הפליטים הפלסטינים. למעלה משישה עשורים אחרי הנכבה הארץ השתנתה ללא היכר; הפליטים, שרובם לא ביקרו בה מאז, צריכים לדעת לאן הם שבים. הכפר מהזיכרון כבר לא קיים, ולעתים אין לו כמעט כל זכר בנוף. חשוב אפוא שייערכו סיורים לקהילות המבקשות לשוב (או לפחות לנציגיהן) כדי שיהיה לחבריהן ידע מעודכן על המראות בארץ, מי יהיו שכניהם החדשים ולעתים אף מי גר בבתים בהם חיו אמותיהם אבותיהם בעבר.

מרכזי הקליטה הקיימים עשויים לשמש את הפלסטינים השבים. סביר להניח שפליטים לא יוכלו לשוב מיד אל יישובי הקבע בהם יחיו, ולכן חשוב לקלטם במרכזי קליטה. במרכזים אלה הם יוכלו לקבל מידע והכשרה לקראת החיים בארץ וכן להשמיע את קולם.

החברה הקולטת את הפליטים צריכה אף היא להתכונן לשיבתם. הצלחת קליטתם של מהגרים רבים דורש מאמץ רב מצד הקולטים. בסוגיה זו עשויים הפלסטינים החיים בישראל למלא תפקיד מרכזי. הם אלה שבאופן ״טבעי״ יכולים לסייע לאחיהם השבים לשטח של ישראל כיום, שהוא השטח הרלבנטי העיקרי למצב של שיבה. יתכן שיהיו פליטים שיעדיפו לגור דווקא בשטחי הגדה או עזה, אבל לכך נראה שצריך פחות הכנה או תכנון מוקדמים. הפלסטינים אזרחי ישראל מכירים הן את החברה היהודית והן את הפלסטינית, לכן יקל עליהם להעביר את החוויה של חיים עם יהודים לפלסטינים אחרים. גם היהודים יצטרכו לעבור הכנה לקליטת הפליטים. השינויים הרבים שיעברו על הארץ מבחינה תרבותית, דמוגרפית, כלכלית ועוד יחייבו הכשרה של היהודים בישראל.

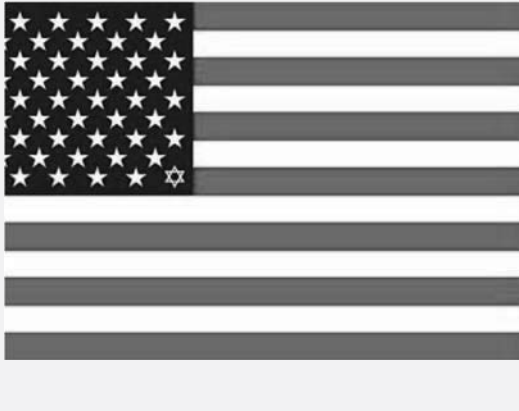
– גם החברה המהגרת, היינו הפליטים השבים, צריכים לעבור הכנה מוקדמת. לחברה האזרחית צריך להיות תפקיד מרכזי בהכשרה כזו. ההכשרה צריכה להתחיל בפעילות הסברתית וחינוכית בגולה, ולהימשך במרכזי הקליטה בארץ, אולי בדומה להכשרות שהיו נעשות בעבר לפני עלייה לקרקע של קיבוצים בישראל.

שיבה בפועל של פליטים צריכה להתרחש בשלבים, בהדרגה, תוך התאמה ליכולת הקליטה. שיבה בפועל, גם כאשר היא שאיפת חייו של פליט פלסטיני, היא הגירה – וכל הגירה היא סוג של עקירה ממקום מסוים. במקרה הפלסטיני, כל הפליטים שיבחרו לשוב חיים רוב חייהם במקום אחר, בגולה כלשהי. רוב חייהם הם חיים במקום שאינו מחוז חפצם, ועדיין חשים כי זהו מקומם: הם רגילים אליו ומכירים

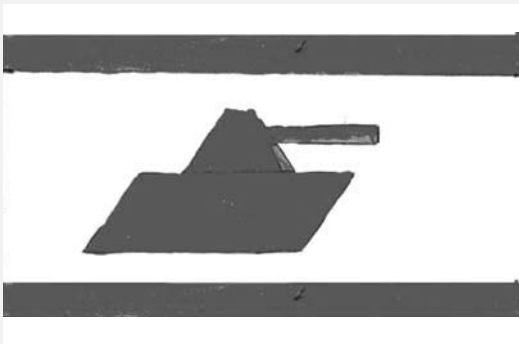
→ לא מעט רעיונות עוועים יש בפסקה הזאת. מה, לא למדנו דבר מתולדות הציונות? הכשרות, מרכזי קליטה - מה זה, פילסטון הגליל והנגב? עיירות פיתוח לערבים? אולפני עולים עם עוד ודרבוקה במקום אקרודיון ומנדולינה? האם באמת אתם מאמינים שדה־ציוניזציה אפשרית באמצעים המועתקים מהמודרנה הציונית? (תומר גרדי)

→ יש מידה מסוימת של אירוניה בכך שלשון הטקסט הזה חוזר, פה ושם, על לשונה של ממשלת המנדט, ועוד יותר אירוניה בעובדה כי הרבה מהמודל לקליטת הפליטים החוזרים מבוסס במפורש על המודל הציוני. אבל, כפי שמרקס אמר, ההיסטוריה מלאה באירוניה, ואף חוזרת על עצמה, בפעם הראשונה כשרגדיה, ובשנייה כפרסה. (צירלס קיימן)

טקסט טוב. זה צריך לבוא לפני העגלה. אבל זה לא בידינו. כלומר, לא בידינו להחזיר את הפליטים (שיביאו לפרוק הקולוניאליזם) ולא בידינו לפרק את הקולוניאליזם כדי שיביא להשבת הפליטים ולפיוס. המציאות מצביעה על כיוונים אחרים שאנו כבר חוזים בהם: המלחמה הבאה תעיר ביהודים את חוש ריח הסכנה (שהציונות הקהתה בעמל רב) והם יקומו במיליוניהם ויצאו לחפש מקלט מפני הטרוף הזה שהמיטה עליהם הציונות. לא רק אשכנזים המצוידים בדרכונים פולניים. אין היום ישראלי אחד שאין לו קרוב משפחה בארה״ב או בחו״ל אשר יוכל לבקש מקלט עבורו. הרי הדינמיקה הזאת יצאה לדרך מזמן. המלחמה הבאה שתבוא עלינו לטובה, תשטוף את הארץ בטילים מכל כיוון אפשרי, כי היהודים הטובים באמריקה ימשיכו לחמם את הזירה האירנית במצוות ישראל. הבריחה תהיה המונית. ישראלים יבקשו מקלט גם במצרים וכל ארצות צפון אפריקה יפתחו שעריהן ליהודים בשמחה... צריך לקוות שהמושל הצבאי של מדינת ישראל (הרי שום ממשלה אזרחית לא תעמוד בכאוס) לא יספיק לשלוף את התותח הגדול מדימונה, אלא יחפש לו גם כן ארץ מקלט. ועוד צריך לקוות שהממשל הצבאי האמריקאי שיוקם כאן אחר כך יגיע גם למסמכים כמו המסמך הזה שלכם. ויש גם מסמכי מגירה אחרים לעתות כאלה שכתבו בכל מיני סדנאות חשיבה, כמו זו שהולידה את הדגל הזה (שהרי מיליון בקשות ויזה מוגשות בשגרירות ארה״ב בישראל מדי שנה):

שהוא הרבה יותר חביב, חייבים להודות, מהדגל הזה:

ולסיום – העיקר שאני לוקח מהמסמך שלכם הוא הצורך להתכונן ליום שאחרי הציונות. לצייר את היום הוא על כל אפשרויותיו בבהירות וללא הנחות. לעורר מורא ולהבהיל. (סמי שלום שטרית)

למרות שברור שאת השיבה יש ליישם בצורה מסודרת ומאורגנת ומדורגת, אין לדעתי לשלול את אפשרותם של פליטים שבידם האמצעים והקשרים שיאפשרו זאת לשוב בכוחות עצמם. (אינגריד ג'רדאת)

אותו, והוא הפך ברבות השנים לסוג של בית עבורם. השיבה בפועל תהווה עקירה (מרצון) ממקום המגורים. מימושה בדרך הטובה ביותר דורש הכנה של הפליטים עצמם, של הקהילות הקולטות ושל המערכת הקולטת. לכן, שיבה אינה יכולה להיות רק תהליך ספונטני התלוי בלעדית ברצונה של הפליטה השבה.

תהליך השיבה תלוי גם בשיקולים מערכתיים שונים, שמן הסתם יגבילו את מספרי השבים לפי היכולת לקלטם. דרושים, אם כן, קריטריונים לקדימות של פליטים על אחרים. אנחנו מבקשים להציע כמה קריטריונים כאלה:

1. הגיל קובע: תינתן עדיפות לפליטים המבוגרים שנעקרו בעצמם ומבקשים לשוב. נראה שלא צריך לנמק מדוע יש לזקן המעוניין לשוב עדיפות על בני הדור השני או השלישי לנכבה. זקנים אלה ישובו, כמובן, עם בני משפחותיהם שירצו בכך. עולה כאן סוגיה של גבולות המשפחה לצורך קבלת עדיפות זו, אך נראה שהיא חורגת מיכולתנו בשלב זה לענות עליה.

2. שיבה מלבנון: קריטריון ההעדפה השני הוא לפליטים החיים בלבנון שכן הם מצויים במצב החברתי והפיזי הקשה ביותר בדרך כלל. מצבם של החיים במחנות הפליטים הוא הקשה ביותר, אבל גם מי שיצאו מהמחנות לא נהנים מזכויות אזרח ומנועים מלעסוק בעשרות עבודות ומקצועות. הם נתונים ללחצים רבים מצד השלטונות והאוכלוסייה בלבנון.

3. שמירה על הקהילתיות: ההגירה עשויה להצליח יותר ככל שתישמר גם במהלכה הקהילתיות של המהגרים, הפליטים השבים. אפשר לחשוב על שני סוגי קהילה רלבנטיים: קהילות המקור, מיישובי המוצא שמהם נעקרו הפליטים, והקהילות שבהן חיים כיום, למשל במחנה המאגד פליטים מיישובים שונים. לשני סוגי הקהילות עשוי להיות אינטרס לשמר עצמם ולכן גם לשיבה יחד של חבריהם. היגיון דומה הנחה את ישראל כשנעקרו מתיישיבי גוש קטיף, ונעשה ניסיון לשמור על קהילותיהם גם במקום בו יושבו מחדש. הפליטים במחנה עין אלחלוה בלבנון, למשל, חיים הרבה יותר זמן יחד מאשר הזמן בו חיו בנפרד ביישובים מהם נעקרו בפלסטין. לכן יתכן שיבחרו לחיות יחד גם אחרי השיבה, אולי תוך שמירת הזיכרון הקולקטיבי לכל יישוב ממנו נעקרו, כפי שקורה בפועל במקומות רבים מאז הנכבה. אולם יתכן והיו קהילות מקור שירצו לשוב לחיות יחד, והדבר חייב להילקח בחשבון.

ההדרגה של השיבה צריכה להיות גם במספר הכולל של הפליטים השבים בכל שנה. יש לקבוע מכסת מקסימום לקליטה, משני טעמים: האחד, הברור מאליו, קשור ביכולת הקליטה. השני הוא החשש של היהודים שאחרי שנים רבות כל כך של סכסוך וכיבוש שעם שיבה של פליטים משמיטת האדמה מתחת לרגליהם. יש להבטיח כי יהודים לא יוצאו בכח מהבתים שבהם הם גרים, כמו גם פלסטינים עקורים פנימיים שגרים בבתים של פליטים פלסטינים. תינתן להם אפשרות לעזוב תמורת פיצוי הולם, אולם בכל מקרה לא יהיה פינוי בכפייה.

בחלק זה מתעוררות מספר שאלות שצריך יהיה לחשוב עליהן: מה קורה

יש לזכור שאין מדדים אובייקטיביים ל"יכולת קליטה" של מדינה. יכולת הקליטה היא שאלה של עדיפויות של ערכים מסוימים על פני אחרים, מטרות מסוימות על פני אחרות (כולל שמירה על הטבע, למשל) סוג החברה והכלכלה שאותן מבקשים להבנות וכו'. (אינגריד ג'רדאת)

יש היגיון בהצעה להעדיף שיבה של פליטים מלבנון תחילה, אלא שהיות פליט פלסטיני בלבנון הוא מדד נס בלבד למידת הפגיעות וקשיי החיים של פליטים. בהתחשב במצב בעירק כיום, יש לתת עדיפות גם לפליטים פלסטינים משם. גם מצרים מנהיגה משטר נוקשה כנגד פליטים פלסטינים. (מייק כגן)

→ ההתייחסות לצורת יישוב תושבי מחנות הפליטים מצביעה, לדעתי, על חוסר ידע אודות מחנות אלה. גם לי אין ידע כזה, אבל כאשר, על־פי אתר האו"ם, היו ב־2003 יותר מ־45 אלף תושבים בעין אלחלוה, לדבר על תושבי המחנה כ"קהילה" שתרצה, אולי, לשמור על עצמה אחרי השיבה, נראה לי לא רציני (מה גם, על אף שאין לי ידע מיוחד על אודות המקום, קשה להניח שהוא איננו מחולק לשכונות, קבוצות, ארגונים יריבים, וכל המרכיבים המסובכים של ריכוזי פליטים בכל מקום בעולם, כולל המחנות בקפריסין אליהם הבריטים העבירו את המעפילים היהודים שתפטו לפני קום המדינה). מתקבל רושם כי המחברות כותבות על דברים שאינן מכירות. (צ'רלס קיימן)

→ באשר לפינוי מהבית, הקביעה כאן צריכה לכלול לא רק יהודים אלא גם פלסטינים אזרחי המדינה. חלקם הרי חיים על אדמתם של פליטים, או אפילו גרים בבתיהם. שנית, כמו שכבר כתבתי, לשון החוק צריכה להיות, איש לא ייהפך מחוסר בית. כלומר, דיור חלופי יסופק לאלה שייאלצו לעזוב את הבתים בהם הם חיים. (אינגריד ג'רדאת)

כאשר נמצא בית פלסטיני, בעליו תובעים את חזקתו ובו חיים יהודים או אחרים שלא מוכנים לפנותו? מה קורה כשבבית חיים אנשים שקנו אותו מהמדינה או מבעליו היהודיים הקודמים (in good faith)? ומה קורה כשבעליו של הבית כבר לא בין החיים וצאצאיו תובעים אותו?

נדמה כי התשובות שמספק החוק הבין־לאומי בעניין זה לוקות בחסר. למשל, על־פי החוק הבין־לאומי, כשהבית נשאר במצב יחסית דומה למה שהיה עד לפני 1948 התביעה של בעליו הפלסטינים נחשבת לחזקה יותר, ואילו כאשר הבית שונה ועבר שיפוצים נרחבים הַחֶזְקָה של הדיירים הנוכחיים חזקה יותר. לדעתנו (הבלתי משפטית) כח תביעתם של הדיירים הנוכחיים מתחזק ככל שעובר הזמן. כאשר יורשים מדור שני, שלישי או רביעי תובעים אחרי עשרות שנים החזרת רכוש מדיירים קיימים שרכשוהו בתום לב, עמדתם חלשה יותר מבעל רכוש שמבקש חזרה את רכושו שנגזל לאחרונה. יחד עם זה, במצב של שיבה וחתירה לפיוס, כדאי להציע תמריצים לשני הצדדים לעשות "ויתורים כואבים". לדוגמה, יהודים שיוותרו על רכושם לטובת פליטים שבים יזכו בפיצויים הולמים וכן בהכרה ציבורית ובדומה לכך גם פלסטינים שיוותרו על השבת רכושם לטובת הדיירים הקיימים.

עקורים פנימיים תחילה

שיבתם של העקורים הפלסטינים הפנימיים, אזרחי ישראל, יכולה להתרחש לפני שיבתם של הפליטים הגולים – שהרי חלק מהאתגרים העומדים בפני השבים מהגולה לא רלבנטיים עבור העקורים הפנימיים. המרחק הגאוגרפי, הקרבה הפיזית והכרת המצב בשטח לאשורו הם יתרונות גדולים שיסייעו לאוכלוסייה זו לתכנן את שיבתה. לדוגמה, קהילת עקורי ספוריה הגרה ברובה בשכונת ספפרה בנצרת יכולה בקלות יחסית להחליט אם ומי מעוניינים לשוב ליישובם, מרחק קילומטרים ספורים ממקום מגורם הנוכחי. אחרי החלטה כזו ביכולתם לתכנן את יישובם, יחד עם מוסדות תכנון רשמיים ולא רשמיים, כדי להתאימו לצרכים האקטואליים. שכניהם היהודים, תושבי מושב ציפורי ואחרים, צריכים להיות חלק מתכנון עתידי כזה. שיבה של העקורים הפנימיים תחילה גם תקל על העקורים הפנימיים עצמם להכשיר את השבים מהגולה לפני הגירתם ולסייע בקליטתם בפועל. חוויית השיבה שלהם תלמדם מה הם האתגרים העומדים בפני השבים ואילו אסטרטגיות נמצאו עבורם יעילות להתמודדות עם תהליך הקליטה. לדעתנו, היהודים בישראל עשויים להיות פתוחים יותר לשיבה ויישוב מחדש של שכניהם העקורים הפנימיים וכך לקבל בהדרגה את רעיון ומימוש השיבה.

קבורה וביקור

לשיבת הפליטים יש שני מרכיבים נוספים ומשלימים: קבורה וביקור בארץ. לפליטים הפלסטינים (וגם ליהודים בחו"ל) תישמר הזכות להיקבר בארץ לתמיד. רבים מהפליטים אולי לא ירצו להגר שוב לפלסטין אבל יתכן שיבקשו להיקבר בה לאחר מותם. שיבה כזו לא מצריכה השקעת משאבים רבים מדי אבל חשיבותה

→	אמנם שיבוcho של נכס השייך לפליט על־ידי דייר נוכחי מחזק את טענתו של הדייר על הנכס, אולם אין זה נכון שהזמן העובר בלבד מחזק טענה שכזו. עיקרון זה הוכר במקרים אחרים, וביניהם במקרה של פיצויים על נכסי יהודים באירופה. (אינגריד ג'רדאת)

→	זכותם של צאצאים של פליטים בעלי רכוש לפיצוי אינה נופלת מזכותם של בני הדור הראשון שנושלו מנכסיהם. (אינגריד ג'רדאת)

→	יתכן שמענה לבעיית ה"הפסקת האלימות תחילה" עשויה להיות המשך של יישום שלבים מסוימים, כמו למשל שיבתם של העקורים הפנימיים, גם אם תימשך האלימות. שהרי הם גם כך כבר אזרחים, ואת עיכוב שיבתם יהיה קשה לנמק. (מייק כגן)

→	יתכן שמענה לבעיית ה"הפסקת האלימות תחילה" עשויה להיות המשך של יישום שלבים מסוימים, כמו למשל שיבתם של העקורים הפנימיים, גם אם תימשך האלימות. שהרי הם גם כך כבר אזרחים, ואת עיכוב שיבתם יהיה קשה לנמק. (מייק כגן)

שתי השאלות המרכזיות הן: מדוע על היהודים לוותר על מדינת לאום משלהם (לזה יש תשובה יחסית טובה – שלפחות מסבירה מה ההיגיון ברעיון שלכם: היא נבנתה על אדמה בה חי עם אחר), והשנייה, אליה לא התייחסתם, היא מה מקור ההנחה שהפלסטינים יקבלו את זכותנו לחיות כאן, וזאת ירעה עם גדי, בעיקר לאור הצהרות גורמים אסלאמיים אבל לא רק. כלומר: ברור שכדי שהמהלך הזה יתממש יש צורך בשינוי תודעתי עמוק בצד הפלסטיני (המעוגן לא רק בצורך האנושי שלנו לחיות אלא גם בחוק הבין־לאומי, קרי התנאי בהחלטה 194 על־פיו הפליטים השבים יחיו בשלום עם שכניהם היהודים). הימנעות מהתייחסות לנקודה זו, שהיא מכשול לשיבה לא פחות מאשר מדיניות ממשלות ישראל, מחלישה את המאמץ כולו. יותר מזה: גם אלו מבינינו שמוכנים לחיות בשוויון מלא עם הפלסטינים, וגם אלו שהרגש הלאומי שלהם חלש יחסית (ולכן אולי היו יכולים להסכים לשיבת הפליטים) – ואני מרשה לעצמי להניח שגם אתם, הכותבים – לא יכולים לוותר על התנאי הזה. ההתעלמות ממנו מעלה חשש שאתם מעדיפים להתמקד רק בכשלים "הציוניים" ולא באלו הערביים. אני כשלעצמי סבור שעצימת עיניים כלפי אלו או אלו – שגויה.

יש גם נקודות נוספות: שיבת הפליטים תביא לכך שהארץ תאבד את כל השטחים הפתוחים שלה. זהו לא טיעון נגד – אלא נקודה הדורשת התייחסות. וכן שהפלסטינים אזרחי ישראל יהיו אלו שיינזקו מכך אולי יותר מכולם – וגם מכך אין להתעלם. אבל אלו הערות מסדר שני. על כל פנים – יישר כח. (הלל כהן)

חמוד. נורא חמוד. ועכשיו בואו נלך לאכול חומוס ← אצל סמיר ברמלה. (סמי שלום שטרית)

אבל, על־פי החוקה שאתם מציעים אדמתם של תושבי ← מושבים תילקח מהם ותחולק מחדש. לא יהיה בכך כדי לעודדם לשיתוף פעולה שכזה. (צירלס קיימן)

יפה! (הלל כהן)

וללא הגבלה.

לאן ישובו?

שאלה מרכזית, כמובן, היא לאן ישובו הפליטים. האפשרויות לכך מגוונות: ליישובים מהם גורשו; סמוך ליישובים אלה; ליישובים אחרים; ליישובים חדשים משותפים לקהילות פליטים שונות או ליישובים משותפים עם קהילות יהודיות.

1. שיבה ליישובים מהם גורשו הפליטים נראית הכי "טבעית", ואכן במקרים מסוימים יכולה להתרחש. דרושים לכך כמה תנאים. ראשית, שתהיה קהילה גדולה מספיק המעוניינת להקים מחדש יישוב. שנית, שהמרכז הבנוי של היישוב שנהרס עדיין פנוי, לפחות ברובו, וכן שיש בסביבתו אדמות שניתן להקצות לו. שלישית, יש לשקול היבטי תכנון שונים כמו אקולוגיה, תשתיות וכו'.

2. במקרה שהיישוב לא קיים או שחיים בו א/נשים אחרים או שהפך לאזור תעשייה, ניתן להקים מחדש את היישוב בקרבת מקום. פתרון כזה משמר את הקרבה לאזור הגאוגרפי המקורי מצד אחד, ומתחשב במציאות שהשתנתה מאז, מצד שני. דוגמה לכך מהווים הכפרים שהיו בשטח של העיר תל־אביב כיום. תושבי סומייל לא יוכלו לשוב לכפרם בשטח בו היה מכיוון שמלבד מבנים ספורים לא נותר דבר מהכפר ושטחיו החקלאיים הם כיום אזור מרכז תל־אביב. אלא שישנה אפשרות להקצות להם דירות במגדלים הצפויים להיבנות בשטח כפרם בקרוב. בדירות האלה הם יוכלו לגור, או לחלופין יוכלו להשכיר או למכור אותן. ניתן גם להקים יישוב סמוך לתל־אביב עבור כל פליטי הכפרים הללו שירצו לשוב בפועל. אפשרות נוספת היא הקמת יישוב פלסטיני נוסף בצמוד ליישוב יהודי קיים. מושב כרם בן זמרה לדוגמה יושב במקומו של היישוב אלראס אלחמר, וכך כרם מהר"ל במקומו של אג'ם. ניתן למשל להרחיב את כרם בן זמרה ואת כרם מהר"ל ולהוסיף להם שכונות של פליטים פלסטיניים.

3. קהילות עקורים מיישובים שונים עשויות להתיישב יחד. כפי שנאמר לעיל, במצב שקהילת מחנה פליטים מסוים המורכבת מפליטים שבמקור באו מיישובים שונים מעוניינת לשמר את הקהילה הגולה, ולאו דווקא את קהילת המקור, ייבנו יישובים באזור הסמוך ליישובים מהם נעקרו פליטים אלה. בדרך כלל קהילות אלה מורכבות מפליטי יישובים סמוכים, למשל בגליל.
4. ישנה גם אפשרות שיבה למקום אחר לחלוטין. פליטים יוכלו להתיישב בכל הארץ, לכן אין כל הגבלה שפליטים מחיפה, למשל, ירצו להתיישב בנצרת או בתל־אביב.

הרעיון הזה מוצא חן בעיניי, אלא שלא הייתי מציע אותו במסגרת זמן בלתי מוגבלת, מאחר שככזה ימנע העיקרון הזה אפשרות מישראל לשלוט בכניסת מהגרים אליה.
אולי אפשר תחת זאת להציע שלכל הפליטים תהיה זכות לבחור אם רצונם לשוב לחיות בביתם (ישראל). עבור אחרים, שידחו קבלה של אזרחות ישראלית, אפשר אולי לחשוב על מעין ויזת עולי־רגל, בדומה לאלו שמנפיקים בערב הסעודית לעולים לרגל החג' וההג'רה. (מייק כגן)

	<div></div>	
שאלתי את אָמי פעם (אנחנו יושבנו באשדוד) מה היה קורה אילו במקום מאה אלף הרוסים שהובאו לאשדוד היו מגיעים מאה אלף פלסטינים ומקימים מחדש את איסדוד? בניגוד לי ולכם, היא כמובן גדלה וחיה עם ערבים כשכנים לכל דבר. אחרי שקילפתי קצת את הפחדים ("אבל מה אם יבואו כל יום להתפוצץ עלינו באשדוד?"), היא אמרה שזה יכול להיות נחמד, אם הממשלה תסכים כמובן. וזה העניין – הממשלה, כלומר המדינה, כלומר הפרויקט הקולוניאלי הציוני. (סמי שלום שטרית)		

	<div></div>	
באופן כללי אני מסכים עם הגישה הזו, מלבד במקומות בהם נשאר מבנה הכפר על כנו. במקרה זה אפשר לחשוב על אפשרות לפיה יעזבו אותו היהודים ויעברו לגור במקום סמוך. (מייק כגן)		

	<div></div>	
לדעתי לא נכון לחשוב על בעיית הפליטים כבעיה שצריכה ויכולה להפתר רק על־ידי ישראלים ופלסטינים. אני לא אכנס כאן לדיון אקדמי בנושא מושג האחריות ההיסטורית, למרות שלדעתי הוא דיון חשוב ומורכב גם ברמה התאורטית הכללית וגם ברמה הקונקרטית של המקרה הפלסטיני, אבל די בניסוח שנתתן לזכות השיבה כזכות גם ליישוב מחדש במקום המושב הנוכחי של הפליטים או במדינה שלישית כדי להבין שקיים הכרח במחויבות בין־לאומית לפתרון שעליו יוסכם. אנחנו הרי לא רוצים לראות גרושים של אוכלוסייה פלסטינית מלבנון או ממדינות המפרץ ברגע שניתנת לה הזכות לשוב. גם המימון העצום שיידרש לפרויקט הזה (פיצויים, בנייה, יצירת מקומות תעסוקה, וכו') חייב להגיע ממדינות האזור ומתורמים בין־לאומיים, אחרת הוא עלול למוטט את הכלכלה על ראשם של כל מי שיחיו כאן. בנוסף, תהליך החינוך והלימוד שתארתן במסמך צריך להתקיים לא רק בקרב ישראלים־יהודים ופלסטינים אלא באזור כולו. הפגנת נכונות כלל ערבית ואסלאמית לנוכחותה של קבוצה ישראלית־יהודית במרחב היא תנאי לנכונות של ישראלים להשתכנע שהם יכולים לשמר את קיומם כקהילה תרבותית משגשגת גם בלי כיפות ברזל למיניהן. (יוני אשפר)		

שלו 3: אחרי שינה

צורת המדינה

בשלב זה ננסה לנסח קווים מנחים לכינונה של המדינה שתקום לאחר שיבת הפליטים, כששיבת הפליטים מהווה עבורנו האפשרות לטרוף את הקלפים ומתוכה לנסות להציע הסדר אחר. אנחנו מציעות לחשוב על מדינה במנותק ממדינת הלאום כפי שהיא מוכרת לנו היום – על מדינה שלא תצטרך להגדיר את עצמה אל מול אויב חיצוני שנגדו יש להתגונן, אלא מתוך הקהילות שמרכיכות אותה.

המדינה עליה אנחנו חושבות היא ״מדינה חלשה״ במובן הזה שזו מדינה עם חוקה מצומצמת אבל חזקה, שתהיה מבוססת כאמור על מגילת זכויות האדם והאזרח ותהיה חילונית. החוקה של המדינה תהווה מסגרת מינימלית נוקשה שתאפשר קיום של קהילות ״חזקות״ בתוכה שכל אחת מהן מקיימת אוטונומיה חברתית ותרבותית משלה (כמובן במסגרת חוקי הבסיס של המדינה). כל קהילה תהיה שקולה למדינה במובן הזה שהיא תוכל לקיים מערכת תרבותית וחברתית משלה; במקום מושג הפוליס, העיר־מדינה, אנו מציעות לחשוב על הקהילה־מדינה. אחת המטרות החשובות של המדינה תהיה אם כן דאגה לקיומה של רב־תרבותיות בתוכה ולמסגרת שתאפשר חיים ראויים לכל האזרחים. המדינה תדאג למשל למערכת הכבישים, לקיומו של שוק כלכלי לא דורסני, ולמניעת השתלטות אחת הקהילות על כל השאר. במובן מסוים תהיה הסמכות העליונה של המדינה, אשר תבוא לידי ביטוי בחוקה המצומצמת, תהיה רגולטורית ופורמלית בעיקרה.

האזרחות בכל אחת מהקהילות־מדינה תהיה מנותקת מהמקום הגאוגרפי של האזרחים בה: באותו שטח גאוגרפי יוכלו להתקיים מספר ישויות של קהילות־מדינה ריבוניות. בתל־אביב למשל יוכלו להתקיים בו־זמן מספר קהילות־מדינה שכל אחת מהן מקיימת בתוכה מערכת חינוך אחרת, שפה אחרת ומנהגים אחרים: יתכן כי במקביל יהיו בתי ספר שהשפה הרשמית בהם תהיה ערבית, עברית, אמהרית, רוסית, או גם כל שפה אחרת, ותוכניות הלימוד בכל אחד מבתי הספר ייקבעו על־ידי הקהילה־מדינה שמפעילה אותם. למדינה תהיה סמכות לפסול תוכנית לימודים כזו או אחרת (אם למשל יוכח כי היא מקדמת גזענות) אך היא לא תהיה חייבת לאשר אותן.

יצירת מקום לרב־תרבותית במדינה תאפשר לא רק לקיים אוטונומיות תרבותיות לקבוצות היהודיות והערביות כפי שאנו מכירות אותן היום – אלא גם לפרק את האחדות המדומיינת אליה אנו נדרשים היום, כאשר הקהילה היהודית בצורת מדינת הלאום ניצבת אל מול הקהילה הפלסטינית בצורת ה(אינ)מדינת לאום. במצב כזה נמחקים ההבדלים הפנימיים ולקהילות השונות המרכיכות כל אחת מקבוצות הלאום אין אפשרות לקבל ביטוי שווה: הקבוצה ההגמונית (במקרה של הלאום היהודי – הקבוצה האשכנזית) צובעת את כל שאר הקבוצות בלבן, ולקבוצות אחרות – כמו הקהילה האתיופית או קהילת מהגרי העבודה – אין מקום במסגרת המדינה כפי שאנו מכירות אותה היום. הניתוק של האזרחות מהלאום באמצעות קהילות־מדינה מרובות תאפשר את יצירתן של קהילות אחרות,

אני חושב שיש סתירה קשה בין אופיה של המדינה ועוצמתה בשלב ה"לפני" לבין דמות המדינה בשלב ה"אחרי". המדינה בשלב המעבר שלכם היא מדינה מאוד חזקה וריכוזית, כזו שמניעה אנשים ממקום למקום, מתכננת, מכנינה. בשלב ה"אחרי" שלכן המדינה היא "חלשה", כלומר כזו שהתפרקה ביעף מכל אותן סמכויות ריכוזיות של שלב המעבר ונסוגה אל חולשתה מרצון. זה נראה לי לא הגיוני, מופקפק, לא מתאים לשום דבר שאני יודע על כח פוליטי. נראה שאתן מעוניינים במהלך שיחל כמודרניסטי - מרכזי, תבוני, אחיד, פוזיטיביסטי - ויסתיים במציאות פוסטמודרנית פרטיקטולרית רב־תרבותית. (תומר גרדי)

→ לדעתי חלק מתהליך בנייתה של דמות המדינה העתידית צריך להתחיל כבר בשלב הראשון, השלב של לפני השיבה, ולכלול בתוכו גם פליטים פלסטינים גולים. (אינגריד גירדאת)

→ לדעתי, כל הקטע האחרון, על מבנה המדינה העתידית, מיותר ואינו שייך לעניין המידי. הוא גם שטחי. יש מידה לא קטנה של יומרה לחשוב שניתן במסגרת עמוד לפרוס מודל של חברה עתידית צודקת, שונה לגמרי במבנה מהחברה הקיימת. האם זו הסיבה להחזרת הפליטים, כדי שיהפכו מנוף לבניית חברה אחרת? ואם לא תיבנה חברה אחרת, אין להחזיר אותם? יש כאן ערבוב של שני דברים שונים לגמרי, והתוספת של גן העדן עלי אדמות של החברה העתידית (במקום אותו גן עדן עליו מציעות המחברות לפלסטינים לוותר) פוגעת מאוד במטרה של המאמר. (צירלס קיימן)

→ החלק על המדינה בעתיד חלש בעיניי. הדגש על הרב-תרבותיות חשוב, אלא שהוא אינו האספקט עיקרי בשאלות של אזרחות וזכויות במסגרת מדינה עתידית, אלא שליטה במשאבים, אמצעי ייצור וכו'. דגש על הצורך במשטר סוציאל־דמוקרטי חזק או טוב אף יותר, משטר סוציאליסטי, יפתור את בעיית השוויון, בעיקר כשמדובר בקולקטיב של פליטים. דעתי היא ששאיפה למדינה חלשה בעידננו של חברה קפיטליסטית דורסנית, אינה התשובה. הצורך הוא במדינה חזקה שתוכל להגן על אזרחיה. (נדא מתא)

אופן ההסתכלות שלי על רעיון השיבה שונה קצת מזה שמשתקף במסמך שלכן, בקשר הסיבתי בין פרויקט השיבה לבין פרויקט כינונה של מדינה דמוקרטית רב־תרבותית בין הירדן ליס. אצלכם, שיבת הפליטים עומדת כמטרה בפני עצמה אשר מימושה יאפשר, או למעשה, ייאלץ את סופה של הצינונות ואת הגדרתו מחדש של האופי החוקתי והמוסדי של המדינה. לדעתי, שינוי אופיו של המשטר חייב להגיע לפני מימוש בפועל של השיבה, או בניסוח אחר, השיבה יכולה להתממש רק כפועל יוצא לכינונה של מדינה לא־ציונית, ולא להפך. אני אמנה כמה סיבות לכך: א) למיטב ידיעתי השיבה הפלסטינית היא היחידה בהיסטוריה (למעט שיבת ציון) שמיומשה יהפוך את המאזן הדמוגרפי בין קבוצות המצויות בקונפליקט אלים, ולכן הקבוצה ששולטת בהווה לא תוותר על מעמדה אלא אם כן חבריה ידעו מראש אילו הגנות חוקתיות ומוסדיות יעמדו לרשותם כשיאבדו את הרוב. לא ברור איזה מעמד יהיה ל"חוקת המינימום" שהזכרתם, ומי יהיו שותפים לניסוח שלה. ב) זה רק הוגן שכשיעמדו הפליטים בנקודת הבחירה האם לשוב לפלסטין או לא הם יוכלו כבר לדעת לאיזו מין מדינה הם חוזרים. ג) כמו שציינתם, בתקופה שמיד אחרי שיבתם תהיה אוכלוסיית הפליטים החוזרים אוכלוסיית מהגרים, שבמידה רבה זרה ומנוכרת למקום ולחברה אליה הם מצטרפים. קשה לי להעריך עד כמה הם יהיו נכונים לבצע פשרות חוקתיות לאחר שזכותם לשוב כבר מומשה. אני יכול לדמיין בקלות יותר איך האפשרות למימוש השיבה מהווה תמריץ לביצוע הפשרות הנדרשות בשלב הדיונים על חוקה חדשה.

אי אפשר הרי לחזות כיצד בדיוק יתבצע המעבר מהסדר הקיים לסדר חדש, אבל אני מעריך שיש יותר סיכוי לתהליך הדרגתי שיכלול, למשל, רפורמה חוקתית-אזרחית בתוך ישראל; לאחר מכן יוצע לתושבי השטחים לבחור במשאל־עם אם להצטרף למדינה כאזרחים שווים, ולבסוף המדינה המאוחדת תנסח ביחד עם שאר מדינות האזור והמוסדות הבין־לאומיים תוכנית מוסדרת של שיבת פליטים. (יוני אשפר)

המושג "קהילת־מדינה", כפי שאתן מגדירות אותו – כאן, מניח זהות משותפת (תרבותית, דתית או לאומית) המכוננת את הקהילה וקובעת את מהותה. הקהילות אמנם קשורות זו לזו ברשת רוטטת, בתוכה מוגדרים היחסים בכל פעם מחדש, אך הקהילה כשלעצמה נותרת סגורה ומוגדרת היטב. לדעתי, ניתוק האזרחות מהמרחב הגאוגרפי המשותף, כפי שהצעתן, משתתף במובן מסוים בתהליך סגירה זה. ניתוק מושג האזרחות מה"לאום" או מכל זהות סגורה אחרת יתאפשר דווקא בהזרתו אל המרחב. האזרחות תכונן מתוך הפעולות של אנשים יחד במרחב גאוגרפי משותף, תוך דאגה לעניין המשותף. באופן כזה היא תהיה תנועת ההסדרה של החיים יחד, אך גם הדאגה המשותפת לקיומה של התנועה. אין בדברים אלו כמובן ביטול האפשרות של קבוצות מסוימות להתקבץ, לזמן ממושך או להרף עין. לקבוע את תוכניות הלימוד ואת מסגרות הלימוד בהן ישתתפו ילדיהן, להקים ארגוני עובדים, מוסדות תרבות ולהותיר סימנים ייחודיים במרחב. (ליאת בריקס-אתגר)

שלא יוגדרו דרך קטגוריית הלאומיות. יכולה למשל להתכונן קהילת־מדינה של חקלאים או של אמנים. מטבע הדברים יהיו הקהילות־מדינה מרושתות וקשורות אלו לאלו בקשרים הדוקים או רופפים, אשר ידרשו מהן לנסח את היחסים ביניהן **כל פעם מחדש**.

פיוס

על מנת שיתאפשרו כאן חיים אחרים יש צורך לא רק בהסדר מדיני חדש, אלא גם בכינונם של יחסים חדשים המבוססים על אמון בין התושבים – האנשים שחיים כאן עכשיו ואלה שיגיעו בהמשך. כדי לכוון חברה בריאה יש צורך לטפל בפצעים שנוצרו והעמיקו במהלך שישים השנים האחרונות. יש צורך במתן מקום ציבורי לדבר את העוול ולהקשיב לסיפורם של הקורבנות כמו גם של המקרבנים. מודל מעניין שיש עוד צורך לחשוב כיצד אפשר יהיה לעשות בו שימוש כאן הוא המודל של ועדות האמת והפיוס בדרום אפריקה, אשר בהן נעשה אולי ניסיון ראשון להפריד בין האמת, בין לקיחת האחריות עליה, ובין העונש שניתן על העוול. מצד אחד ניתן לומר בהתייחס למלחמת 48, '67, או אפילו להפצצות האחרונות על עזה שהן היו תוצר של הלכי הרוח של החברה באותו זמן ולא של אנשים פרטיים; שאי־אפשר להאשים את המפקד הווה או השר ההוא, כיוון שהם בעצם פעלו במסגרת המנדט הציבורי שניתן להם עם תפקידם. יחד עם זאת, אם נגיד שכולנו אשמים – נגיד למעשה שאף אחד לא אשם, וחמור מכך – שאף אחד לא יכול לקחת אחריות. זו הסיבה שבעטיה המודל של דרום אפריקה נראה לנו מעניין. בוועדות האמת והפיוס, האמת היא הכרחית. הקורבנות מספרים את הסיפור שלהם והמקרבנים גם הם חייבים לספר את סיפורם בצורה פומבית, שהרי ההצהרה הפומבית יש בה מין הריפוי לא רק עבור המצהירים אלא עבור כלל החברה.

למה זה היה כדאי?

עם סיום פרישת המחשבות הראשוניות ביותר הללו על שיבה אפשרית של פליטים פלסטינים, ובמקום סיכום, חשוב לנו לומר למה לדעתנו השיבה כדאית. כדי לענות על כך נתחיל דווקא מהצבעה על הווייתור שדורשת שיבת הפליטים הפלסטינים מכל אחד מהצדדים.

← היהודים מוותרים על הריבונות, על האקסלוסיביות בשליטה בארץ, על הרוב היהודי המובטח. אחרי סוציאליזציה של יותר ממאה שנות ציונות זה דורש מאמץ והעזה. במצב של שיבת פליטים, היהודים יהפכו למיעוט בארץ. ישראל כמדינה יהודית תשתנה באופן רדיקלי כך שעצם הגדרתה הנוכחית תהיה בלתי רלבנטית בעתיד. היהודים לא יוכלו יותר לקבוע באופן בלבדי את עתידם שלהם ושל הפלסטינים. כמיעוט בדמוקרטיה יהיו להם זכויות – אבל גם אילוצים רבים.

אז למה זה כדאי? לטענתנו, מצב כזה שבו אין מונעים עוד מפליטים פלסטינים לשוב לארצם מאפשר ליהודים, לראשונה מאז החלה הציונות, להתחיל לחיות בארץ ולא רק להשתרר עליה ככובשים או כחולמים את שיבת ציון המיתולוגית.

→ העגלה לפני הסוסים? ואיזוהי המדינה שתאפשר לכם ולכן להגיע אל המצב הדמוגרפי החדש הזה? (סמי שלום שטרית)

מעבר להערות הספציפיות שרשמתי כאן אני רוצה להעיר כאן אחת כללית יותר. כשקראתי את הטקסט שלכם חשבתי על הנאורות, ועד כמה הטקסט הזה שלכם מחד מתבסס כולו על תפיסות עולם של הנאורות, ומאיך מתעלם מביקורת הנאורות שלאורך השנים. כאילו לא ישבו לפני כבר יותר משישים שנה אדורנו והורקהיימר בארצות הברית אליה נסו מגרמניה הנאצית, וניסחו את סכנותיה של הנאורות והקשר בינה לבין מה שאפשר את מחנה הריכוז והגולג; והנאורות הקשורה למודרנה, שאת הביקורות עליה, שאותן אני יודע שקראתן, נראה שהדרתן מהטקסט הזה; והציונות כפרויקט של המודרנה, שאת הביקורת עליה נראה שהבנתן רק כביקורת ספציפית לתנועה זו, ולא לביקורת כללית על האסונות שעשויים לגרום אלה שמאמינים באוטונומיה של התכנון הרציונלי.

אחרי שקראתי את הטקסט שלכן חשבתי לסיים את הגיליון הזה של סדק לא בטקסט שלכם, אלא לפרסם מחדש, עשר שנים אחרי שפורסם לראשונה, את מאמרו של עזמי בשארה "ובכן, מהי נאורות?". פניתי להוצאת הקיבוץ המאוחד בבקשה לאישור לפרסמו, אלא ששם התנו את אישורם באישורו של עזמי בשארה. את אישורו לא הצלחתי להשיג. לכן לא אפרסם את המסה של בשארה במלואה, אלא אסתפק בציטוט ממנה: "הביקורת של המאה העשרים הדגישה במיוחד את גבולותיה של הנאורות האירופית של המאה השמונה־עשרה ואת מגבלותיה. ביקורת זו עמדה על היסודות הדכאניים הטמונים בעקרון הנאורות, או בהיבטים שונים שלו. כך, למשל, אנו מודעים לעובדה שעקרון האוטונומיות של הסובייקט היה מבוסס על התייחסות אל האדם על־פי הקריטריונים של הגבר האירופאי, תוך הרחקה של כל מי שאיננו עומד בקטגוריות אלה. מבחינה זו שימרה הנאורות את תפיסת האדם שהתפתחה באירופה מאז המאה ה־16, עם ראשית העידן הקולוניאלי, ואשר הכפיפה את מושג ה"אנושות" למושג האירופיות הנוצרית. באותו הקשר גם נבחן הקשר בין הנאורות ובין הגזענות המודרנית. גם למדנו שהמגמה להכתיב סוג מסוים של רציונליות, הגורם להפיכת הטבע ולאחר מכן החברה והאדם וחירותו לאוביקט ואת התבונה לכלי בלבד, ואשר הוגדר על־ידי מקס הורקהיימר כ'תבונה אינסטרומנטלית', הוביל לתוצאות הרות אסון. המודעות לביקורת זו היא תנאי להשתתפות עכשווית בפרויקט מודרני זה, אבל אין היא מובילה לביטול הערך של הנחות היסוד של הנאורות המודרנית, אלא לצורך להתייחס אליהן מתוך הביקורת עכשווית". (תומר גרדי)

נכון במקרה של מדינה אחת. אבל אולי אפשר לציין שיהודים עדיין יהוו רוב באזורים מסוימים. (מייק כגן)

הנה זה שוב. אתן קוראים לפרוק האחדות המדומיינת ← ובה בעת יוצרים אותה. ארץ ישראל היא מין מיתוס כזה רק עבור קבוצה פריבילגית בחברה הישראלית. (תומר גרדי)

בהיעלמותה של "ארץ ישראל" כמיתוס ובהפיכתה של הארץ ליש פוליטי אקטואלי **טמון – באופן פרדוקסלי – הסיכוי של היהודים "להגיע" אל הארץ הממשית, לנחות בה, לראות ולהכיר מקרוב את ההיסטוריה, את הגאוגרפיה ואת הדמוגרפיה שלה.** רק כשיכירו היהודים בפלסטינים שחיים כאן ובאלה שגורשו מכאן כא/נשים שרצוי לחיות איתם, ניתן יהיה לקוות לחיים הוגנים בארץ. חיים בארץ כמיעוט גם מאפשרים ליהודים להמשיך בחייהם פחות או יותר במתכונת דומה לזאת שאליה הם רגילים: חייהם ביישובים היהודיים לא צריכים להשתנות באופן רדיקלי ודרמטי, וגם אם כן – שינוי זה יהיה הדרגתי ובהסכמה. היהודים יוכלו להמשיך ליצור בעברית, ללמוד את ההיסטוריה היהודית ולטפח תרבות יהודית ועברית.

הפלסטינים מצדם חייבים לוותר על מימוש החלום של גן העדן האבוד. פלסטין המיתולוגית בה הכל היה נפלא לא תחזור לחיים הממשיים, ותמשיך לתפקד בעולם הזיכרון והגעגוע בלבד. חיים משותפים בארץ עבור הפלסטינים פרושם חיים עם הכובש, עם אלה שגרשו את רוב בני עמך. זהו אתגר עצום לנכבש שבוודאי היה מעדיף שהכובש פשוט ייעלם, יתנדף. זה לא יקרה. יתכן שיהיו יהודים, בעיקר ממוצא אירופי, שלא יוכלו להסתגל למצב הלא־ציוני ויעדיפו לנצל את דרכונם האחר כדי לנדוד למקום אחר, אך עדיין יישארו כאן רבים אחרים – מהם כאלה שפשוט אין להם לאן ללכת או אין להם יכולת לכך. לדעתנו המחיר של הרצון לממש את גן העדן בעולם המציאות כבד מהמחיר של הוויתור עליו. אמנם בעולם המציאות צריך להתחשב בשינויים הגדולים שהתרחשו בארץ מאז הנכבה, אבל אלה לא רק שינויים לרעה.

הקביעה הזאת בעייתית מאוד ומקוממת. מה אתם ← אומרות? נעשה ניסיון, שסכנותיו לא ממש פותחו בטקסט הזה אבל קיימות, ואינן רק יציר דמיונם של אנשים חרדים; ואם ייכשל הניסיון הזה, יתחפפו מפה אלה עם הדרכון האירופי או הקשרים באוניברסיטאות, בבורסאות, ואת המחיר ישלמו אלה שנתקעים כאן. כלומר בעצם הניסיון הזה הוא על חשבונם. (תומר גרדי)

בשל כך דעתי היא שיש לכלול בתהליך הפיוס

1. תהליך שבו פלסטינים ילמדו היסטוריה יהודית, כך שבעוד שלא יהיה בכך הצדקה לציונות או מחילה עליה, יהיה ניתן להבין את התנועה הציונית בהקשר של סבלו של העם היהודי. את הציונות יהיה אפשר אז להבין כשגיאה מוסרית של עם בטראומה. 2. חשוב לדעתי שהפיוס יכלול הכרה בעוללות ששני הצדדים עוללו אלה לאלה. בעוד שמאזני אי־הצדק יטו את האשם לצד הישראלי יותר מלצד הפלסטיני, יהי עדיין חשוב להכיר בכך שגם הפלסטינים לא תמיד התנהגו כמלאכים. (מייק כגן)

המודל הפוליטי שהתחלתן לתאר הוא מעניין. אני שותף לכיוון המחשבה הזה שמחפש מודל של ביזור הכח ומתן אוטונומיה מקסימלית לפרט ולקהילה. אתן מציעות הפרדה בין ממשל שעוסק בצדדים ה"ניטרליים" של החברה (כבישים, רמזורים, תשתיות וכו') שינוהלו על־ידי היררכיה טריטורילית של מוסדות ממשל (מדינה, מועצה מקומית, עירייה, ועד שכונה, וכד') לבין צדדים שנוגעים לתרבות, דת, וזהות שיהיו תחת סמכותם של מוסדות א־טריטוריליים שהחברות בהם היא וולונטרית, כלומר כל אזרח בוחר באיזו רשות הוא מעוניין להיות חבר. יש כאן הרבה פוטנציאל, אבל הרבה בעיות שצריך לחשוב עליהן. למשל, האם באמת עלי לבחור קהילת־מדינה אחת שתשקף את מכלול הזהויות והאינטרסים שלי? האם בהכרח יש קשר בין השפה שאני מדבר או הדת שאני מקיים לערכים שאני מאמין בהם או לאינטרסים שלי במסגרת מעמד או קבוצה מקצועית מסוימת? האם, אם כן, אני יכול להיות חבר במספר קהילות־מדינה שונות, או לעבור מאחת לשנייה כאוות נפשי? מה עושים כשקיימת סתירה בין חוקים אזרחיים של קהילה אחת בה אני חבר לשנייה? חפיפה בין רשויות ממשל מקבילות יוצרת סתירות ומתחים, למשל אם הייתי יכול להיות כפוף לשתי רשויות מקומיות בו זמנית.

לכן הכיוון שאני, שוב בתפקיד הליברל הקפיטליסט, נוטה לאמץ הוא זה שמחפש איזון בין שלושת מעגלי החברה – המדינה, החברה האזרחית, והשוק החופשי. בין שלושת המעגלים יש יחסי תלות הדדיים וגם יחסי פיקוח ובקרה. התאגדות קהילתית, אם כן, לא חייבת להקיף את כל תחומי החיים של הקהילה אלא להיות ממוקדת ליישום ספציפי כלשהו והיא מתבצעת על התפר בין שלושת המעגלים. כך אני יכול להיות חבר בקהילה של האיגוד המקצועי שלי, בקהילה של קבוצת הורים שהקימה בית ספר לילדיהם, במפלגה פוליטית, בוועד בית, וכו', כשאין בהכרח חפיפה בין הקהילות השונות וכל אחת עוסקת בתחומי ענין שונים. גם בנושא משפט, כבר היום אני רשאי לבקש בוררות או גישור מחוץ לכותלי בית המשפט במידה והבורר מוסכם על הצד השני ולכן לא קשה לדמיין תביעות אזרחיות שמופנות לבית דין רבני או לשריעה. בטורקיה יש היום פיצול שכזה בין מערכת משפט אסלאמית לחוק האזרחי החילוני שאני לא יודע עליו מספיק אבל הוא יכול אולי ללמד משהו. מה שבטוח הוא שיש עוד הרבה מאוד עבודת חשיבה יצירתית שחייבת להתבצע בנושא, אבל אני כמובן אהיה סקרן לשמוע פיתוח של הרעיון שלכן. יכול להיות שמה שתארתי כאן הוא בערך מה שהתכוונתן אליו, אז אני מתנצל על חוסר ההבנה.

רק עוד הערה אחרונה בנושא. התחום שבעיניי הכי מאתגר למודל מבוזר בכלל ולמקרה שלנו בפרט הוא תחום סמכויות התכנון, הבנייה, וחלוקת המשאבים (קרקע, מיס, אנרניה...). אלה נושאים שקשה להוריד לרמות נמוכות וצריך לחשוב על מנגנונים שימנעו מדיניות מפלה מצד מוסדות המדינה בהם. (יוני אשפר)

קראתי את המסמך בעיון רב, ואתחיל בכך שהוא מסמך מעניין ושווה התייחסות ותגובה. לפעמים כשאני קורא מסמך כלשהו אני מרגיש שהוא כל כך רחוק ממני או שהוא כל כך מגמתי, שאני לא יודע מאיפה להתחיל ומה לומר מרוב מה שיש לי לומר, ואז אני מגיב בהינף יד או בהתעלמות. עם מסמך זה הרגשתי בנוח, ובעיקר הרגשתי שהוא ניסיון אמיתי - גם אם אולי בלתי מוצלח - להניח את נושא זכות השיבה על שולחן הדיונים ולהעלותו על סדר יומם של אלה שאמורים לקרוא אותו, או אלה שבכלל מעזים לקחת את סדק ולקרוא דעה אחרת מזו שהיו רוצים לקרוא ולשמוע.

המסמך הוא מסמך "ישראלי" למופת ומחבריו מודעים היטב למחסומים הפסיכולוגיים של העם היהודי, ומנסים להציע פתרונות מעשיים, מבחינתם, שבעזרתם ניתן יהיה להתגבר על מחסומים אלה. אלא שכלים להתמודדות עם מחסום הקבלה וההכרה בזכות השיבה של העם הפלסטיני, המחסום הפסיכולוגי הקשה ביותר שממנו "סובל" העם היהודי, אין הם מציעים, ווהם מעדיפים להניחו בצד ולא להתעמת איתו.

כשקראתי את המסמך נזכרתי בשיטות שאותן נקטה אמא שלי כל פעם מחדש כשסרבתי לשתות תרופות סירופ למיניהן, כאשר סבלתי מחום או משיעול או מדלקת כלשהי בהיותי ילד קטן. הפתרון שאמא שלי מצאה הוא להבטיח לי שהסירופ טעים, ושלאחר שאשתה אותו אקבל ממתק. כך, בכל פעם שהיה לי חום או דלקת שתיתי את הסירופ וגיליתי מה שידעתי קודם: שהוא לא טעים. אבל קיבלתי ממתק. היום ובדיעבד, לאחר שניסיתי יותר מפעם אחת ולא הצלחתי לשכנע את שתי בנותיי שהעיקרון הוא לשמור על הבריאות שלנו ושעליהן לשתות את הסירופ כדי להחלים על אף שהוא לא טעים, התחלתי לנקוט בשיטות של אמי: אני לא מנסה לדבר איתן על העיקרון אלא ניגש ישר לפתרון.

נדמה לי שמחברי המסמך אימצו את השיטות של אמא שלי.

קבלת העיקרון יכולה להביא לפתרון, וההפך אינו בהכרח נכון. השאלה המעשית, הפתרון, אינה מטרידה את העם הפלסטיני ולא את הפליטים הפלסטינים; מבחינתם, לעניות דעתי, העיקרון - ולא דווקא הפתרון - הוא "מופתאח אלבית", מפתח הבית. מופתאח אלבית שכל אחד ואחד מהם מחזיק עד עצם היום הזה במקום שבו הוא נמצא, ושאותו יוריש לילדיו ולצאצאיו. הוא חולם על הרגע שבו יוכל להכניס את המפתח לדלת הבית ולהיכנס בחזרה אל ביתו - גם אם הבית לא נמצא והדלת נעלמה.

הפליטים הפלסטינים רוצים "להגיע לגשר", ושוב, היהודים יושבים ומתכננים איך לעבור אותו; ואם הם יגיעו למסקנה שמבחינתם אי־אפשר לעבור את הגשר או שהמחיר יהיה כבד מדי - שיישארו הפליטים במקומם ושלא יתקרבו לגשר, כי היהודים יכולים להרוס אותו.

המחברים מנסים להראות לנו שהסירופ הוא טעים, או לפחות הוא לא כל כך נורא ובליעתו אפשרית. לצד זה הם מציעים ליהודים את הממתק: "מדינה חלשה" שבה "כל קהילה תהיה שקולה למדינה במובן הזה שהיא תוכל לקיים מערכת תרבותית וחברתית משלה. (...) האזרחות בכל אחת מהקהילות-מדינה תהיה מנותקת מהמקום הגאוגרפי של האזרחים בה. (...) הניתוק של האזרחות מהלאום באמצעות קהילות־מדינה מרובות תאפשר את יצירתן של קהילות אחרות, שלא יוגדרו דרך קטגוריית הלאומיות". כך מנסים המחברים להרגיע: אל דאגה, רבותיי היהודים! לא ניתן לערבים "לטרוף את הקלפים" לאחר מימוש זכות השיבה. במדינה שתקום,

הערבים לא יהיו ערבים ולפיכך הם לא יהיו רוב ולא ישלטו במדינה - ובוודאי שלא ישלטו ביהודים. המדינה תהיה אוסף של קהילות במנותק מהלאום ומהמיקום הגאוגרפי של כל אחת מהקהילות, ולכל אחת ואחת מהן תהיה אוטונומיה תרבותית וחברתית משלה. כך הערבי, ומן הסתם גם היהודי, לא יוכל להיות ערבי. חקלאי או אמן וכולי כן, אך לא ערבי.

הפתרון הוא העיקרון, והעדר פתרון אינו מבטל את העיקרון. הקמת מדינת ישראל על אדמות פלסטין הייתה פתרון שמצאו היהודים, בתמיכה של מדינות אחרות, לרדיפה רבת השנים שממנה הם סבלו ב"גלות". פתרון זה אינו מקנה ליהודים עדיפות על האדמות שננזלו מהערבים ב־1948 ואף לאחר מכן. לצורך קידום הפתרון, העיקרון הוא השוויון. השוויון בין זכות העם היהודי לחיות בארץ לבין זכות העם הפלסטיני לחיות באותה ארץ, בשוויון זכויות מלא.

היהודים והעולם כולו צריכים להתאחד ולפעול תמיד כדי ששואה נוספת לא תהיה, לא לעם היהודי ולא לכל עם אחר; על מנת שיהודים, או בני כל עם אחר, לא ימצאו עצמם נרדפים ושכל אדם יממש את זכותו לחיות כבן חורין ובכבוד. זה העיקרון. היהודים צריכים להתנתק מהטראומה הנפשית הזו, בהקשר הנוכחי לפחות, מהחשש שמא שואה חלילה תחזור או שמא עם כזה או אחר ירצה להכחידם או לגרשם או לא לרצותם. ואם אין היהודים מסוגלים לכך, ראוי לפחות שלא יידרש העם הפלסטיני לשלם את המחיר של הטראומה הבלתי פתורה.

סיכומו של דבר, המחברים מנסים לשרטט את תהליך השיבה של הפליטים הפלסטינים כדי להראות שזה אפשרי בדרך זו או אחרת, וכדי לומר שכאשר זו תתממש, לא בהכרח יהיה המצב נורא כל כך עבור היהודים. אלה שטוענים שזה בלתי אפשרי הם אלה שלא רוצים לקבל את העיקרון, את זכות השיבה של העם הפלסטיני. איתם לדעתי צריך לדבר על העיקרון ולא על הפתרון. אלה שמקבלים את זכות השיבה, ולצערי הם מעטים מאוד מבין היהודים, לא כל כך מוטרדים מהתהליך, אם כי חלקם יכולים להיות מוטרדים מהתוצאה. כך המחברים מנסים לשרטט את תהליך השיבה, שהוא פחות מעניין כאמור, ובמקביל להציע דרכים להתמודד עם התוצאה של מימוש זכות השיבה, כדי להרגיע את המתנגדים לה מתוך חשש או פחד מן העתיד, הנובע, בעיקר, מהפחד ומהטראומה של העבר. בכך, המחברים מנסים להמציא לצורך הפתרון עיקרון של "לא לזכות השיבה, וכן לשיבה", ובכך לבטל את "זכות השיבה" כעיקרון העומד בפני עצמו.

בכל זאת, כמה מילים על התהליך שמציעים המחברים: המחברים מציעים תהליך מותנה, וכל התניה לתהליך טבעי - וכך אני רואה את השיבה - היא בעיניי בלתי רצויה, בלשון המעטה. המחברים מתנים את השיבה במספר תנאים כגון "ויתור על פלסטין המיתולוגית", הגבלת זכות הבחירה והרצון של הרוב הפלסטיני שייווצר בארץ לאחר השיבה, פיוס במובן של מחילה על כל פשעי המלחמה שבוצעו נגד העם הפלסטיני, שיבה בשלבים, ותנאים נוספים.

חסרה לי השאלה בדבר מעמדם של התושבים המקוריים של שנת 1948 וצאצאיהם, ואלה שגורשו קודם לכן על־ידי השלטון העות'מני ועל־ידי המנדט הבריטי - יהודים וערבים. האם מעמדם יהיה שווה למעמד "העולים החדשים" בסוגיית הפינוי וה"וויתור" על נכסים ואדמות פלסטיניות שמדינת ישראל העניקה להם לאחר

עלייתם לארץ? האם גם לגבי אותם "עולים" יחול התנאי לפיו איש לא יפונה בכח מהבית שבו הוא חי, המוצע על־ידי המחברים כאחד היסודות של החוקה העתידית? המחברים אינם מתייחסים למעמדם של "עולים חדשים", בהשוואה למעמדם של הפליטים הפלסטינים. אלה הם אותם "עולים" שמדינת ישראל דְרַבְנָה במשך כל השנים לעלות לארץ כצעד יזום מצדה לפתרון "הבעיה הדמוגרפית".

כפי שהמחברים משרטטים, וסביר להניח שכפי שאכן יהיה, תהליך השיבה יתבצע מן הסתם בשלבים, וייקח זמן מה להשלימו. על כן צריך להגיע להסכמות גם לגבי מעמדם של מוסדות המדינה הקיימים, אם בכלל יישארו, במהלך שלב הביניים שבין התחלת תהליך השיבה לסיומו. יש לדון בשאלה תחת איזה ישות או שלטון הוא יתבצע.

תהליך החשיבה, התכנון והביצוע חייבים להתנהל במשותף, וכל צד שינסה "להכין את הקרקע" מבחינתו, באמצעות קביעת עובדות ותנאים, יבטל את הרצון ואת זכות הבחירה של הצד השני. חשוב לשמור על עקרון השוויון בתהליך וביישום החיים המשותפים שיתנהלו במדינה שתקום. הניסיון לשלול מראש את הזכות מהרוב לקבוע את עתידו, תוך שמירה על זכויות המיעוט, ינציח בעיניי את הסכסוך הערבי-יהודי, גם עם שובם של הפליטים הפלסטינים. על כן לא יהיה מנוס משווין זכויות מלא ומשלטון דמוקרטי "בלתי מסורס" של הרוב, בניגוד למה שהמחברים מציעים בצורה של מדינת קהילות. (קוצאי גנאיים)